

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. ОСМОНОВ атындагы ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.23.668 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 343:98(575.2) (043.3)

Акматова Аманай Турсунбаевна

**ЖОЛ КЫРСЫКТАРЫН ИЛИКТӨӨ МЕТОДИКАСЫН
ӨРКҮНДӨТҮҮНҮН КӨЙГӨЙЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ**

12.00.09 – кылмыш-жаза процесси, криминалистика;
ыкчам-издөө ишмердиги

юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасында аткарылды

Илимий консультант: **Сайфутдинов Тахир Исмаилджанович**
юридика илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз-Казак университетинин профессору

Расмий оппоненттер: **Базарбаев Алмаз Сатыбалдиевич**
юридика илимдеринин доктору, доцент,
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин Кылмыш-жаза укугу жана
криминология кафедрасынын профессору

Аубакирова Анна Александровна
юридика илимдеринин доктору, профессор
Профсоюздардын Санкт-Петербург гуманитардык
университетинин Алматыдагы филиалынын мүдүрү

Дилбарханова Жанат Рахимжановна
юридика илимдеринин доктору, профессор,
Казакстан Республикасынын М. Есбулатов атындагы
ИИМнин Алматы академиясынын башчысынын орун
басары.

Жетектөөчү мекеме: Челябинск мамлекеттик университетинин Федералдык
бюджеттик мамлекеттик жогорку билим берүү
мекемесинин Костанай филиалынын укук кафедрасы
(100024, Казакстан Республикасы, Костанай ш., А.
Бородина к., 168)

Диссертациялык иш 2023-жылдын «29» сентябырында саат 10.00 дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети, жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.668 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев, көчөсү 132; конференц-зал (209-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: <https://vc.vak.kg/b/122-sts-081-13b>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (Жалал-Абад ш., Ленина көч., 47) жана Кыргыз Республикасынын ИИМинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын (Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин https://vak.kg/diss_sovety/d-12-23-668/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын «29» августунда жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин доктору, доцент

Абдукаримова Н. Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөдөгү теманын актуалдуулугу. Автомобилдин ойлоп табылышы адамзаттын техникалык өнүгүүсүндө жаңы доорду белгилеп, адамзаттын жашоо образына маанилүү роль ойноду. Автоунаанын ишенимдүүлүгү, жогорку техникалык мүнөздөмөлөрү, массалуулугу жана жеткиликтүүлүгү биздин күнүмдүк жашообуздун ажырагыс бөлүгү болуп калды. Бирок, бул техникалык унаа тарабынан берилген бардык артыкчылыктар менен бирге, унаа адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна потенциалдуу коркунучтардын булагы, кайтарылгыс кайгылуу кесепеттердин жана зыяндардын себептери болуп калууда. Автоунааны туура эмес жана этиятсыздык менен иштетүүнүн кесепеттеринин оордугуна жараша жаракат алуулар жана өлүмдөр табигый болуп саналат, натыйжада жол кырсыктарынан каза болгондор жана жарадар болгондордун кесепеттери боюнча согуштук аракеттердин кесепеттери менен салыштырууга болот.

Документте келтирилген статистикалык маалыматтар, ошондой эле ушул категориядагы иштер боюнча тергөө жана соттук практика Кыргыз Республикасында жол кырсыктарынын коркунучтуулугун жана өлүмдүн коэффицентинин жогорку деңгээлин күбөлөндүрөт.

Ошону менен бирге эле көптөгөн булактардын болушуна карабастан жана окумуштуулардын бир катар жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн маанилүүлүгүн сурабастан айта кетүү негиздүү деп эсептейбиз: *биринчиси*, бул криминалдык жосундарга каршы аракеттенүүнү мыйзамдык жөнгө салуунун жазык-укуктук проблемаларын жолдогу унаа кырсыгы менен түздөн-түз байланышкан кылмыштуулуктун "фондук" жана иш жүзүндөгү көрүнүштөрүнүн божомолун жана таралуу тенденцияларын эске алуу менен кайра карап чыгуу жана каралып жаткан иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишин оптималдуулугун камсыз кылуу үчүн ушул негизде жазык-укуктук жана кылмыш-жаза процессуалдык каражаттарды иштеп чыгуу талап кылынат. Мындан тышкары, окумуштуу-юристардын арасында «жолдогу унаа кылмышы» жана «жолдогу унаа кырсыгы» түшүнүктөрүн айырмалап кароого катыштуу талкуулары жаралат, анткени, *биринчиден* бул категориялардын теоретикалык жактан негизделген окумуштуулар тарабынан артыкчылыктуу деп бөлүшө тургандай аныктамалары азыркы убакка чейин жок, *экинчиден*, берилген терминологиялык түшүнүктөрдү дегеле бөлүштүрүүнү кажетсиз деген жактоочулар да бар, себеби алардын ортосундагы байланыштар толук кандуу аныктала элек. *Экинчиси*, бүгүнкү күндө көптөгөн булактарга таянып, сотко чейинки өндүрүш органдарынын эксперттик-криминалистикалык бөлүмдөр менен өз ара аракеттешүүсүнө жаңы ыкмаларды, ошондой эле жолдогу унаа кырсыгы (ЖУК) жөнүндө иштер боюнча атайын комплекстүү териштирүүнү жүргүзүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу боюнча заманбап сунуштамаларды иштеп чыгуу зарылдыгы турганын байкоого болот. *Үчүнчүсү*,

Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык ченемдердин жеткилеңсиздиги сотко чейинки өндүрүш этабында атайын билимдерди, анын ичинде диагностикалык мүнөздөгү билимдерди колдонуудагы кемчиликтерге алып келет, бул жол кырсыктарын териштирүү практикасын өркүндөтүүгө таасирин тийгизет. *Төртүнчүсү*, ЖУК болгон учурларды териштирүүдө объективдүү чечимди кабыл алууда кийинки себептер кыйынчылыктарды жаратышын көңүлгө албай коюуга мүмкүн эмес, анткени чечилип жаткан маселелер бүтүндөй бир катар илимдерди таануу менен байланыштуу, алар: физика, математика, медицина, криминалистика, химия, психология, ошондой эле автоунааны заманбап техникалык жабдуулар менен шарттаган маалыматтык технологиялар. *Бешинчиси*, ЖУК тууралуу маалыматтарды иштеп чыгуу жана топтоо системасы боюнча илимий-негизделген көрсөтмөлөр атайын адабияттарда тиешелүү деңгээлде чагылдырылбайт, алар кызыктар тараптардын пайдасына ЖУК шарттарын фальсификациялоо мүмкүнчүлүктөрүн жана өзгөчө айкын эмес жагдайларда жүргүзүлгөн териштирүүнүн объективдүүлүгүнө таасир этмек, авариялык учурларды реконструкциялоону толук кандуу өндүрүү мүмкүнчүлүгүн бермек. *Алтынчысы*, физикалык жана ошондой эле юридикалык жактардан мыйзамсыз “залалдын” оордун толтуруу максатындагы кылмыштуу топтордун ЖУКнын шарттарын фальсификациялоо жана фальсификациялоо менен байланыштуу кылмыштарды ишке ашыруу боюнча окумуштуулар жана адистер тарабынан тиешелүү көңүл бурула электигин белгилебей коюу мүмкүн эмес. Ушуга байланыштуу, мындай кылмыштуу топторго каршы туруу боюнча далилдүү маалыматтарды чогултуу жана ЖУКнын шарттарын орнотуу максатында “криминалдык” мүнөздү алып жүрүүчү ЖУК боюнча тергөө иш-аракеттери өндүрүшүнүн техникалык-методикалык үлгүсүн иштеп чыгуу зарыл. *Жетинчиси*, ЖУКту териштирүүдөгү кетирилген жаңылыштыктардын көбү болуп ткн окуяга баа берүүдө жана интерпратациялоодо, ошондой эле тергөө үчүн маанилүү издерди табууда кетирилип, бул иш боюнча сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө алынган маалыматтардын тыянактуулугуна таасир этип, маалыматтуулуктун жоголушуна алып келет. Ошондуктан, мындай кырдаал ЖУКды териштирүүдөгү маалыматтык жана техникалык-криминалистикалык камсыз кылууну өркүндөтүүнү талап кылат. *Сегизинчи*, ЖУК көп аспекттүү мүнөздөгү кылмыштуулуктун маңызы боюнча кыйла татаал көрүнүшү болуп саналат, ошондуктан бул жосундарга комплекстүү позициялардан каршы туруу механизмдин иштеп чыгуу максатында аны изилдөөнү жана талдоону, ошондой эле каралып жаткан чөйрөдөгү дискуссиялык маселелер боюнча түшүнүк аппаратын аныктоону талап кылат. *Тогузунчу*, жол кыймылынын эрежелеринин мазмуну жол кыймылын уюштуруунун баардык жүрүшүн реалдуу сапаттык жактан жакшыртууга арналган, авто унааны коопсуз эксплуатациялоо, ЖУКнын учурларын азайтуу жана кыймылдын бардык катышуучуларынын маданиятын жогрулатуу,

ошондой эле жолдордогу коопсуздукка катуу талаптарын койгон ЕврАзЭСтин жаңы концепциясын практикага киргизүү зарылдыгы.

Олуттуу илимий материалдардын болушуна карабай, ар кандай ойлордун жана теоретикалык сунуштардын жыйындысынын мазмуну илимий мамилелерде жана фундаменталдуу жоболордо өзүнүн эки жактуулугу жана көз караштарынын бир тексиздиги менен мүнөздөлүшүн белгилебей кетүүгө болбойт. Бул маселенин өнүгүү генезисин баалай отуруп, жолдогу унаа кылмыштуулугун териштирүүнүн базалык изилдөө методикасынын ишке кириши көбүнчө XX жана XXI эки кылымдардын өтмө мезгилдерине туура келет. Ошол эле учурда бул категориядагы кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн объективдүү себептери колдонуудагы мыйзамдардын, заманбап криминалистикалык иштеп чыгуулардын, ошондой эле аларды колдонуу практикасынын контекстинде да изилдөөгө жаңы ыкмаларды сунуштайт.

Жогоруда саналган позициялардын бардыгы биздин диссертациялык изилдөөбүздүн темасынын актуалдуулугун гана аныктайт.

Диссертациялык теманын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын изилденген проблемасы бул категориядагы кылмыштарды иликтөөнүн негизинде топтолгон эмпирикалык тажрыйбаны талдоону эске алуу менен жүргүзүлүп жаткан демилгелүү иш жана Кыргызстанда ишке ашырылып жаткан изилдөө багыттары менен түздөн-түз байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. *Диссертациялык иштин максаты ЖУК* – кылмыштуулуктун спецификалык татаал жана кылмыштуулуктун комплекстүү көрүнүшү катарында жана Кыргыз Республикасынын жаңы кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын контекстинде илимдин прикладдык тармактардын заманбап жана алдыңкы жетишкендиктерин эске алуу менен ЖУКнын болушуна каршы туруунун концептуалдык эффективдүү криминалистикалык механизм иштеп чыгуу саналат.

Изилдөөнүн максаттары:

1) заманбап шарттарда ЖУКнын түрлөрүнө жана мазмунуна карата кылмыш-жаза укуктук жана жалпы теоретикалык көз караштарды изилдөө;

2) бул жаатта азыркы жагдайга криминологдук-криминалистикалык комплекстүү талдоо жүргүзүү, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы каралып жаткан чөйрөдөгү кырдаалга таасир этүүчү, детерминизмдик факторлорду карап чыгуу;

3) алдамчылык жана талап кылуучулукту ишке ашыруу максатында аларды фальсификациялоо жана инсценировкалоо жолдору менен жолдогу унаа кырсыгын ишке ашыруунун ыкмаларына комплекстүү изилдөө жүргүзүү;

4) ЖУКнын жагдайларын фальсификациялоо жолу менен алдамчылык жана талап кылуучулуктардын болушуна каршы туруу боюнча криминалистикалык алдын алуунун негизги багыттарын аныктоо;

5) заманбап шарттарда ЖУКгын изилдөөдө териштирүү органдары менен эксперттер, адистердин өз ара аркеттешүүсүнүн формаларынын өзгөчөлүктөрүн жана маңызын изилдөө;

6) ЖУКгын териштирүүдөгү сотко чейинки өндүрүү органдарынын жана адистердин өз ара иш аракеттерине багытталган жолдорду өркүндөтүү жана көйгөйлүү жактарын аныктоо;

7) ЖУКгын иликтөөдө далил булагы катары объективдүү башкаруунун жана маалыматтык моделдөөнүн техникалык жана криминалистикалык каражаттарын колдонуу көйгөйлөрүн талдоо;

8) ЖУКнын жагдайларын жасоого жана фальсификациялоого байланышкан иштер боюнча тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн типтүү моделин иштеп чыгуу;

9) ЖУК жөнүндө иштер боюнча комплекстүү соттук экспертизаны жакшыртуу жолдорун жана негизги багыттарын аныктоо;

10) ЖУКгын териштирүүдө соттук-психологиялык экспертизанын өндүрүштүк көйгөйлөрүн карап чыгуу;

11) мыйзамдуулукту өркүндөтүү боюнча сунуштарды, ошондой эле ЖУКна каршы күрөшүү боюнча алдыңкы багыттарды негиздөө.

Иштин илимий жаңылыгы катарында, иште биринчи жолу монографиялык деңгээлде комплекстүү позицияда ЖУКгын териштирүү, ачуу жана каршы чараларды көрүүнүн теоретикалык жана прикладдык маселелери кийинкилерди эске алуу менен каралып чыкты: *биринчиден*, алардын болушундагы жаңы тенденциялар, анын ичинде ЖУКгын фальсификациялоо жана инценировкалоо жолдору менен көрүнүштөр; *экинчиден*, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык жана кылмыш-жаза мыйзамдуулугуна кайра кирген контексте, ошондой эле каралып жаткан чөйрөдөгү Кыргыз Республикасынын эксперттик жана териштирүү практикасынын азыркы абалын анализге алуунун негизинде аткарылды; *үчүнчүдөн*, заманбап технологияларды колдонуу жолу менен ЖУКгын жагдайларын териштирүүдө далилдерди алуунун жаңы формаларынын көйгөйлүү аспектилерин изилденди; *төртүнчүдөн*, ЖУКгын териштирүүдө субъектердин ишкердүүлүгүнө карата акыркы ыкмалар изилденди жана көйгөйлөр талдоого алынды. Бул Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдуулуктун өз күчүндөгү ченемдеринин чегинде азыркы соттук экспертиза жаатындагы акыркы жетишкендиктер менен мамиледе криминалистикалык илимдин инновациялык методдоруна негизделген териштирүү өндүрүшүнө автордук ыкмаларды негиздөөгө жана иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берди.

Автор соттук-медициналык экспертизада колдонулуучу илимий билимдин түрдүү тармактарындагы заманбап ачылыштар жана жетишкендиктер жолдогу унаа кырсыктарын териштирүүдө атайын билимдерди колдонууга болгон мамилени сапаттык жактан өзгөртүүгө мүмкүндүк берерин негиздейт. Криминалистикалык жана инженердик-техникалык жана башка илимий билимдерге интеграцияланган жыйынтыктарга негизделген өз алдынча илимий

багыт катарында жолдогу унаа кырсыктары иштери боюнча соттук экспертизалык теориянын калыптанышына өбөлгө болгон жолдогу унаа кырсыктарына колдонулган эксперттик анализдин жеке методикасын калыптандыруу артыкчылыктуу деп көрсөтүлөт.

Биринчи жолу КРда ЖУКгын териштирүү субъектеринин муктаждыгы үчүн автор тарабынан иштелип чыкты жана сунушталды:

а) жолдогу унаа кырсыктарынын жагдайларын фалсификациялоо жана инсценировкалоо менен байланыштуу иштер боюнча тергөө аракеттерин өндүрүүнүн типтүү модели; б) заманбап илимий-техникалык каражаттарды колдонуу менен каралып жаткан чөйрөдө кылмыштарды териштирүү жана ачууну камсыз кылуу боюнча техникалык-маалыматтык моделдөө; в) илим жана техниканын прикладдык тармактарынын азыркы жетишкендиктерин эске алып комплекстүү соттук экспертиза өндүрүшүн дайындоо боюнча методикалык колдонмолор. Мындан тышкары, илимий жаңылык кийинкилер менен аныкталат:

1) Автордук метод сунуш кылынды: а) терминологиялык түшүнүктөргө «жолдогу унаа кылмышы», «жолдогу унаа кырсыгы (ЖУК)», «өз ара аракеттешүү», «тергөөчүнүн атайын билими», «эксперттин жана адистин атайын билимдери», «комплекстүү соттук экспертиза»; б) “жолдогу унаа кылмышы”, “жолдогу унаа кырсыгы” деген категорияларды дифференциациялоонун классификациялык юридикалык критерийлери жана зарылдыгынын шарттары баяндалган; 2) комплекстүү кылмыш-жаза укуктук ыкмалары менен ЖУКна мүнөздүү атайын белгилерине автордук көз караш негизделип жана сунушталган, ошондой эле КРнын өз күчүндөгү кылмыш-жаза кодексинин жана азыркы шарттардагы ЖУКнын ишке ашуу механизмдеринин өзгөчөлүктөрүнүн контекстинде комплекстүү классификациянын кеңейтилген автордук варианты иштелип чыкты;

2) автор тарабынан кайрадан кабыл алынган кылмыш-жаза процессуалдык жана кылмыш-жаза мыйзамдарындагы мыйзамдык көйгөйлөр аныкталып, аларды чечүү жолдогу унаа кырсыктарына каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн шарттарды түзөт: *биринчиден*, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин (КЖК) бир катар ченемдеринин жана алардын жаңы чыгарылышында, тактап айтканда: 312, 314, 315, 316, 318-беренелеринде, ошондой эле КР КЖКнын жаңы чыгарылышынын беренелеринде 312¹, 312² 315¹ мазмунун өзгөртүү зарылчылыгы жөнүндө талашып, өз көз караштары айтылды; *экинчиден*, соттук экспертизаны дайындоо жана өндүрүшүнө байланыштуу азыркы КРнын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексин (КЖПК) кабыл алууда кетирилген кемчиликтерди жоюу максатында өзгөртүүлөр жана толуктоолор сунушталды: а) КР КЖПКнын 178-бер. аталышына, ошондой эле КР КЖПКнын 178 бер. 3¹ -жаңы бөлүгүнө; б) КР КЖПКнын 187 бер., 1, 4, 5-бөл., ошондой эле жаңы бөлүктөргө, атап айтканда КР КЖПКнын 187 бер., 3¹ жана 6-бөл., в) 5-бер.

“комплекттүү экспертиза” түшүнүгү менен толуктоо; г) КР КЖПКнын 189-бер. 4-бөл. мазмунуна толуктоолор киргизилди жана бул берене б¹ -жаңы бөлүк менен толукталды; д) КР КЖПКнын 72-бер. 1-бөл. өзгөртүүлөр киргизилди; ж) КР КЖПКнын 56-бер. жаңы б¹ -пункту менен толукталды; г) КР КЖПКнын 284-бер. жаңы б¹ -бөлүгү менен толукталды;

3) КРда жалпысынан, ошондой эле областтарга бөлүп ЖУК статистикасына жана абалына криминологдук-криминалистикалык мүнөздөмө берилген, ошондой эле өлкөдөгү болгон авариялык кырдаалдардын себептик-натыйжалык байланышына автордук талдоо жүргүзүлгөн;

4) автор тарабынан жүргүзүлгөн криминалистикалык анализ ЖУКнын мазмундуу компоненттерин бөлүп көрсөтүүгө жана ЖУКнын катышуучусуна криминологдук-криминалистикалык портретин берүүгө мүмкүндүк берди;

5) автор Кыргыз Республикасында болуп жаткан ЖУКнын детерминанттык факторлоруна карата өзүнүн көз карашын, ошондой эле мурунку авариялык абалдын шарттарын түзүүгө жана ал шарттардын түздөн-түз жол жана автоунаа менен өз ара байланышына таасир этүүчү өбөлгөлөрдү, атап айтканда: а) жалпы себептер, б) перманенттик шарттар, в) тектеш себептер, г) айдоочунун күнөөсү боюнча, д) жөө жүрүүчүнүн күнөөсү боюнча;

б) изилдөөдө көрсөтүлгөн милдеттерди чечүүдө ЖУКгын дифференциациялоо зарылдыгы негизделген, мындан тышкары автор тарабынан жол кырсыктарынын себептерин криминалисттик талдоонун негизинде каралып жаткан чөйрөдөгү кылмыштардын деңгээлин төмөндөтүүгө багытталган сунуштар иштелип чыккан;

7) ЖУКгынн криминалисттик мүнөздөмөсүнүн негизги түзүүчү элементтерине автордук мамиле берилген, анда анын элементтеринин 6 тобу бөлүнгөн, ошондой эле иштердин бул категориясын иликтөөдө ЖУКгын мазмундуу түзүүчү болууга тийиш болгон жагдайлардын тизмеги иштелип чыккан;

8) иште жүргүзүлгөн ЖУКнын криминалисттик мүнөздөмөсүнүн түзүмүнө жана мазмунуна комплекттүү талдоо ЖУК болгон жерди жана конкреттүү объективдүү жана субъективдүү шарттарды изилдөөдө бир катар олуттуу кемчиликтерди аныктоого мүмкүндүк берди (алардын курамына унаа каражатын башкарган субъекттин инсандыгына, анын психикалык, дене-бой абалына, унаа каражатынын унаа-техникалык мүнөздөмөлөрүнүн конструкциялык өзгөчөлүктөрүнө, конкреттүү жол кырдаалына жана авариялык кырдаалдын өзүнө мүнөздүү факторлордун комплекси);

9) ЖУК жасалган жерди жана шарттарды криминалисттик изилдөө жүргүзүүдө комплекттүү талдоону талап кылган проблемалуу аспекти бар экендиги далилденген. Бул факт криминалисттик классификацияны табуу жана аныктоо үчүн өбөлгө болуп кызмат кылды, ошондой эле авторго жол абалына, автоунаанын техникалык абалына, тергөө кырдаалына, автоунааны башкаруучу адамга мүнөздүү белгилердин жыйындысынан турган ички түзүмдү так

аныктоого мүмкүндүк берди; кылмыштуулуктун өсүшүнө таасир көрсөтүүчү негизги детерминисттик факторлор аныкталган, алар ЖУК болгон жагдайларды фальсификациялоо жана инсценировкалоо жолу менен опузалап талап кылуу жана алдамчылык кылуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү менен бирге мындай факторлор автор тарабынан 4 топко дифференцияланат: а) социалдык аспекттер, б) криминалисттик, в) уюштуруучулук, г) функционалдык-укуктук;

10) ЖУКнын жагдайларын фальсификациялоонун өзгөчө жагдайлары, ошондой эле мындай кылмыштарды жасоого даярдоо этабынын өзгөчөлүктөрү чагылдырылган, анын ичинде камсыздандыруу чөйрөсүндө алдамчылык менен кол салууларды жасаган кылмыштуу топтун катышуучуларынын мүнөздүү көрүнүштөрүнө автордук мамиле берилген;

11) автор тарабынан төмөнкүлөр негизделип жана сунушталат: а) ЖУК чөйрөсүндө кылмыштуулуктун криминалисттик жана тергөө профилактикасын чектөө критерийлери, б) мындай иштин жаңы формаларын жана методдорун эске алуу менен ЖУКнын жагдайларын фальсификациялоо чөйрөсүндө алдын алуу ишинин системасынын (анын элементтерин) мазмунуна өзүнүн көз карашы.

12) автордун мындай далилдерди адистин корутундусу катары киргизүү зарылдыгына карата позициясы, ошондой эле көйгөйлөрдү мыйзам тартибинде чечүү жолдору жана жол кырсыгы жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш этабында аны оптималдуу пайдалануу үчүн мындай далил булагынын ролу баяндалат;

13) соттук экспертизаларды жүргүзүүнүн колдонулган формаларына байланыштуу негизги кемчиликтерге автордук көз караш берилген жана Кыргыз Республикасында аларды чечүү боюнча артыкчылыктуу багыттар, анын ичинде тергөөчү, эксперт жана адистердин өз ара аракеттенүүсүнүн сапатын оптималдаштырууга жана натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө боло турган сунуштар;

14) далилдерди түзүү процессинде ЖУКнын механизми жөнүндө маалыматтык белгилердин булагы катары Техникалык каржаттын кыймылын объективдүү контролдоо системасын пайдалануу зарылдыгы негизделген. Муну менен катар автор, *биринчиден*, мындай объективдүү башкаруу системасы кандай шарттарда иштеши керек экендигин, *экинчиден*, мындай видео жазуулар сотто колдонулушу мүмкүн болгон жагдайларды; *үчүнчүдөн*, мыйзам деңгээлинде чечиле турган көйгөйлөрдү көрсөтөт;

15) автор ЖУК боюнча тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн компьютердик программаларды жана маалыматтык системаларды түзүүнүн маанилүүлүгүн, ошондой эле бул иште чечилүүчү милдеттерди белгилеген;

16) эксперттик изилдөөлөргө илимий потенциалды жана ошол эле учурда келечектүү мүмкүнчүлүктөрдү топтоо максатында автор криминалистикалык илимдин теориясында болгон, ЖУКнын пайда болуу механизмин аныктоо үчүн колдонулуучу соттук экспертизаларды практикалык бириктирүүнү сунуш

кылат. Бул үчүн бул экспертизанын ишин мыйзамдык жөнгө салуу, аны өндүрүштүн ыкмалары, илимий изилдөөнүн колдонулуучу методдору, орду, максаты, милдеттери боюнча координациялоо зарылдыгы негизделген;

17) комплекстүү экспертизаларды классификациялоонун автордук варианттары сунушталган, ошондой эле ЖУКн ийгиликтүү териштирүүдөгү маанилүү рольду ойногон ЖУК жөнүндөгү иштер боюнча экспертизанын азыркы дифференциациясы менен байланышкан көйгөйлүү маселелер, анын ичинде мындай экспертизалардын программаларынын мазмундары тааныштырылган;

18) автор менен ЖУКна атайын мүнөздүү формалары, каршы туруу ыкмалары аныкталды, ошондой эле ЖУКгын териштирүү боюнча “кызыкдар жактар” тарабынан аларды жеңүүгө багытталган негизги чаралар сунушталган.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси төмөнкүлөр:

1) баяндалган теоретикалык жоболор жана тыянактар азыркы замандын илим жана техникалык жетишкендиктерин эске алуу менен түзүлдү, атайын билимдерди колдонуудагы жалпы теориялык концепцияны өнүктүрөт жана толуктайт жана дагы криминалистикалык методикада жана ошондой эле берилген чөйрөдөгү атайын билимдердин институтунун өнүктүрүүдөгү мындан аркы багыттарын аныктоодо окуулардын бири катарында таанылышы мүмкүн;

2) жаңылык катарында алынган натыйжалар андан аркы кылмыш-жаза укуктук, кылмыш-жаза процессуалдык жана эксперттик иштеп чыгууларда жана ЖУК чөйрөсүндөгү кылмыштарды териштирүү менен байланышкан көйгөйлөрдү чечүү үчүн негиз боло алат;

3) автор тарабынан иштелип чыкты:

3.1) алдамчылык жана талап коюучулукту ишке ашыруу үчүн ЖУКгын фальсификациялоо жана инценировкалоо менен байланыштуу териштирүү иштерин өндүрүү тактикасынын типтүү модели бир катар каталарды кетирүүнү алдын алат жана бул категориядагы иштин сапаттык деңгээлин жогорулатат;

3.2) ЖУКгын жагдайларын аныктоо боюнча кылмыштарды териштирүү жана ачууну камсыздоо боюнча типтүү маалыматтык модели маалыматты алуу жана иштеп чыгуу жана андан ары далилдөөдө колдонуу мүмкүндүгүн ЖУКнын көрсөткүчтөрүн контролдоонун жана фиксациялоонун объективдүүлүгүн кыйла жогорулатат;

3.3) эксперттик тергөөчүнүн, атайын илимий билимдердин конкреттүү прикладдык тармактарында адистин өз ара аракеттенүүсүн уюштуруунун алгоритми боюнча практикалык сунуштар, ошондой эле илимий таанымдын криминалистика менен чектеш тармактарында атайын илимий билимдерди колдонуу зарылдыгы менен шартталган комплекстүү экспертизаларды колдонуу боюнча практикалык сунуштар, *биринчиден*, каралып жаткан иштердин категориясын ачууну жана иликтөөнү криминалистикалык камсыздоо боюнча практиканын керектөөлөрүнө жооп берет; *экинчиден*, тергөө аракеттерин жүргүзүүдө колдонулушу мүмкүн;

4) автор тарабынан келтирилген мыйзамдык көрсөтмөлөр ачыкталган көйгөйлөрдү четтетүү жана бул чөйрөдөгү кылмыштарга каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу максатында КРнын Кылмыш-жаза кодексине жана КРнын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү үчүн колдонулушу мүмкүн;

5) иште баяндалган ЖУКгын териштирүүгө каршы аракеттенүүнү жеңүү боюнча негизги чаралар сотко чейинки өндүрүш органдарынын алдына коюлган милдеттерди натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берет;

6) иште камтылган теоретикалык жана практикалык сунуштар тергөөчүлөрдү, эксперттерди жана студенттерди окутуу үчүн методикалык жана окуу материалдарын иштеп чыгууда, ошондой эле юридикалык ЖОЖдордо лекцияларды, атайын курстарды даярдоодо жана ушул чөйрөдө адистешкен укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу курстарында колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1.Иште төмөнкүдөй терминологиялык түшүнүктөр сунушталган: «соттук экспертиза-эксперттин өзгөчө таанып билүү ишинен турган тергөө аракети менен, ал үчүн илим, техника, искусство же кол өнөрчүлүк жаатында атайын билимдерди талап кылган изилдөөлөр жүргүзүлөт, анын жыйынтыгы боюнча далилденүүгө тийиш болгон жагдайларды белгилөө максатында ага ыйгарым укуктуу тараптар койгон суроолорго негизделген тыянактарды камтыган эксперттин корутундусу берилет, ал кылмыш-жаза процессуалында белгиленген ченемдер менен дайындалат жана жүргүзүлөт»; «Комплекстүү экспертиза-бул ар кандай адистиктеги эксперттердин катышуусу менен өз ара байланышкан бир же бир нече объекттерди параллель же бири-биринен ырааттуу жүргүзүлгөн изилдөө, мында мындай экспертизанын корутундусунда алардын ар бири өз алдынча ролду ойногон изилдөөнүн өз алдынча фрагментин чагылдырат, мында билимдин ар кандай тармактарын интеграциялоонун негизинде жүргүзүлгөн баалоо эксперттердин алдына коюлган маселелерди чечүүгө жана тыянактарды түзүүгө мүмкүндүк берет»; «өз ара аракеттенүү - көз карандысыз субъекттер тарабынан бирдиктүү жетекчиликтин негизинде, тергөөнү жетектеген субъект жана кылмышты тергөөнүн жүрүшүндө корутунду алуу үчүн, анын ичинде аларга башка процесстик эмес жардам көрсөтүү үчүн эксперттин жана адистин компетенцияларын пайдалануунун негизинде ишке ашырылуучу, Мыйзамдын ченемдери жана ведомстволор аралык чектеш ченемдик документтер менен аныкталган иш-аракеттердин өзгөчө уюштуруучулук формасы»; «тергөөчүнүн атайын билими-бул атайын кесиптик даярдыктын алкагында алынган, укук жаатындагы теориялык жана практикалык билимдер, алар тергөөчүнүн кесиптик компетенциясынын бардык спектрин калыптандырууга таасирин тийгизет жана кылмыш иштерин ачуу жана тергөө процессинде ал тарабынан ишке ашырылат»; «*Эксперттин жана адистин атайын билими* – бул илимий билимдин ар кандай тармактарында,

укуктун, психологиянын, искусствонун, медицинанын, кол өнөрчүлүктүн, технологиянын тармактары боюнча алынган жана ээ болгон илимий билимдер, прикладдык теориялык көндүмдөр жана практикалык көндүмдөр, кесипкөйлүктүн үзгүлтүксүз процессин камсыз кылуучу кылмыштарды тергөөгө жана кылмыштуулуктун алдын алууга ар тараптуу колдоо көрсөтүүгө багытталган соттук экспертизалардын ар кандай түрлөрүн чыгарууга багытталган иш; «ЖУКдын иликтөөгө каршылык көрсөтүү - кылмыштын ачылышына жетүү үчүн түздөн-түз аракет жана атайылап аракетсиздик түрүндө да жүзөгө ашырылуучу, ЖУК болгон окуяга байланыштуу адамдарды кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуучу жосун жасагандыгы үчүн соттолушун алдын алуу ниетинде сотко чейинки өндүрүштү болтурбоого багытталган атайылап жасалган аракеттердин жыйындысы».

2. Кырсыктын криминалистикалык мүнөздөмөлөрүнүн негизги спецификалык компоненттери болуп төмөнкүлөр саналат: **1)** ЖУКнын криминалистикалык мүнөздөмөлөрү ар кандай учурларда чагылдырылган жалпы жана өзгөчө жекече өз ара көз каранды белгилердин комплексин камтыйт: а) кылмыш механизминин өзгөчө өзгөчөлүктөрүндө, ал кырсыктын криминалдык мүнөздөмөсүнүн негизги элементи болуп саналат, аны менен өз ара байланышкан процесстердин жана абалдардын жыйындысы түшүнүлөт, анын натыйжасында өз ара байланышкан объекттерде ЖУК өнүгүшүнүн ар кандай этаптарында (аварияга чейинки, авариялык жана кырсыктан кийинки) кесепеттер материалдашкан түрдө түзүлөт (чагылдырылат); **2)** өзгөчө өзгөчөлүктөргө ээ болгон ЖУК жасоо ыкмаларынын белгилери менен ЖУК башка элементтерине карата артыкчылыктуу рольду аныктайт жана эреже катары, ЖУК жасоо ыкмасынан каралат: а) кырсыкка чейинки шарттардагы жүрүм-турумдун өзгөчөлүктөрү; б) жасалган ЖУКнын жагдайын жана фактысын жашыруунун ыкмасы; в) зыяндуу кесепеттердин келип чыгышынын алдын алуу; г) зыяндуу кесепеттердин келип чыгышынын оордугун азайтууга умтулуу; д) жол кырсыгын башка кылмыш катарында маскировкалоо, мындай мамиле кырсыктын криминалдык мүнөздөмөсүнөн көз карандысыз элементи болуп саналат; е) адамдын жол кырсыгына катышуусун жашырууда; **3)** Автоунаанын айдоочусу аны башкарууда эске алууга милдеттүү болгон объективдүү, ошондой эле субъективдүү жагдайлардын динамикалуу, жетишээрлик татаал жыйындысын билдирген жол жагдайы. Жол кырсыгынын жагдайы өзүнө төмөнкүдөй элементтерди да камтыйт: а) орду, б) жол кырсыгынын болуу учуру; в) жол кырсыгын жасоо жагдайы кылмыш болгон жердин жагдайын гана эмес, анын үч фазасындагы жол кырсыгы менен коштолгон кошумча факторлордун суммасын да камтыйт: баштапкы этапта, кульминациялык этапта, акыркы этапта; г) жол кырсыгына таасир этүүчү факторлор: - айдоочунун абалы, - унаа каражатынын абалы, - климаттык- аба ырайынын шарттары, - жолдун үстүнкү абалы, ошондой эле жолдордун жарыктандырылышы, - машиналардын жана жөө жүргүнчүлөрдүн кыймылынын

интенсивдүүлүгү жана ылдамдыгы. **4)** Жол кырсыгынын катышуучуларынын өздүк белгилери: а) социалдык-психологиялык, б) эмоционалдык, в) профессионалдык-функционалдык г) медициналык-биологиялык. **5)** Жол кырсыгынын кесепеттери (мисалы, кырсыктын катышуучуларына жаракаттарды келтирүү, адамдардын өлүмү, жол жана башка курулуштарды зыянга учуратуу, унаа каражаттарына жана жүктөргө зыян келтирүү, ошондой эле башка материалдык зыян келтирүү). Бул иш боюнча далил булагы болуп калышы мүмкүн болгон кырсыктан кийинки артында калган Негизги объектилер жана калдыктар.

Жол кырсыгынын жагдайларын фальсификациялоо жолу менен опузалап талап кылууну жана алдамчылыкты жасоону пайда кылган негизги аныктоочу факторлор болуп төмөнкүлөр саналат: 1) Маселенин укуктук аспектилери: *биринчиден*, мыйзамдардын ченемдерин колдонуу жана колдонуу чөйрөсүндөгү терс көрүнүштөрдө, бул мамлекет менен камсыздандыруу компанияларынын ортосундагы укуктук мамилелердин жөнгө салынбагандыгына таасирин тийгизет; *экинчиден*, криминалдык жосундарды жасагандыгы үчүн кылмыш жазасына тартыла турган кылмыштардын курамын караган бир катар ченемдерди камтыбаган жазык мыйзамдарынын проблемалары менен байланышкан. 2) Маселенин криминалистикалык аспектиси төмөнкүдөй чөйрөлөрдү камтыйт: а) укук коргоо органдарынын бул категориядагы иштерди иликтөө жана ачуу боюнча даярдыгынын начардыгы, бул жол кырсыгын фальсификациялоого байланыштуу иштер боюнча далилдерди чогултууну жана баалоону кыйындатат жана бул чөйрөдө адистешкен адамдардын андан аркы кылмыштуу ишин жаратат; б) квалификациялуу кадрлардын кетип жатышынын, жалпысынан укук коргоо органдарынын кесиптик даярдыгынын начардыгынын фонунда, ошондой эле жол кырсыгы чөйрөсүндөгү жаңы жана салттуу эмес кылмыштарды иликтөөгө алгачкы текшерүү органдарынын мындай даярдыгынын жоктугу. Криминалдык адамдардын барган сайын уюшкандыгы, кесипкөйлүгү, техникалык жабдылгандыгы байкалууда, бул каралып жаткан чөйрөдө кылмыштуулуктун алдын алуу ишин татаалдантууда; в) жол кырсыгынын фальсификациясында опузалап талап кылуучулар жана алдамчылар колдонгон кылмыштарды жасоонун типтүү ыкмалары жөнүндө калкка маалымдоо боюнча мамлекеттик, анын ичинде укук коргоо органдарынын зарыл профилактикалык иштердин жоктугу, ошондой эле кылмыштын курмандыгы тарабынан мындай абалдан чыгуунун мүмкүн болгон жолдорун түшүндүрүү. 3) Камсыздандыруу компанияларынын өздөрүнүн жетишсиз деңгээли, начар квалификациясы жана шалаакылыгы төмөндөгүдөй шартталат: а) автоунаа каражаттарын камсыздандыруу, эреже катары, автоунаа жөнүндө керектүү документтерди жана маалыматтарды текшербестен жүргүзүлөт; б) арыз берүүчү камсыздандырылган мүлктүн бар экендиги жана анын камсыздандыруучуга таандыктыгы үчүн документтердин бардык спектрин, ошондой эле берүү үчүн зарыл болгон башка маалыматтарды талап

кылбайт; *в*) камсыздандыруу уюмдарынын басымдуу бөлүгүндө төмөнкүлөр жок: - жасалмалуулуктун белгилерин аныктоо үчүн документтерди изилдөө үчүн зарыл болгон адистер; - камсыздандыруучулар тарабынан алдамчылыктын белгилери табылган учурларды иликтөө үчүн атайын коопсуздук кызматтары; - жол кырсыгынын натыйжасында жана камсыздандырылган автоунаа каражаты боюнча келтирилген зыяндын мүнөзүн, ошондой эле мүмкүн болгон алдамчылык белгилеринин болушун аныктоо үчүн арыз ээсинин башка уюмдардагы камсыздандыруу предметине, ошондой эле иши уюштуруучулук жана методикалык камсыздоого байланышкан "таржымалын" түздөн-түз текшерүү менен алектенген атайын бөлүмдөр; *з*) камсыздандыруучулар жөнүндө тиешелүү көлөмдөгү маалыматтардын жоктугуна алып келген камсыздандыруу компанияларынын ажырымдуулугу, бул ушул чөйрөдө адистешкен адамдардын жазасыз калышына алып келет; *д*) өздөрү алдамчылыкка шериктеш болушу мүмкүн болгон жеңилдиктерди берүү боюнча операцияларды жүзөгө ашыруучу кызматкерлердин ишине тиешелүү кызмат адамдары тарабынан жетишсиз контролдук кылуу (мисалы: кырсыктан же унааны уурдоодон кийин келишим түзүү).

Соттук-медициналык профилактика, *биринчиден*, укуктук профилактиканын компоненттеринин бири, ошондой эле жалпысынан заманбап кылмыштуулукка жана өзгөчө жол кырсыктарына каршы күрөшүү үчүн жагымдуу шарттарды камсыз кылуунун натыйжалуу куралы болуп саналат; *экинчиден*, криминалистикалык алдын алуу башка илимдердин изилдөө предметин козгобошу керек, бирок ошону менен бирге кылмыштуулуктун алдын алуу проблемалары өз ара байланышкан илимдердин кошулушунда каралбай калышы мүмкүн эмес, бул каралып жаткан изилдөө чөйрөсүндө коюлган дискуссиялык маселелерди комплекстүү позициялардан чечүү зарылдыгын тастыктайт (мисалы: жол кырсыгынын жагдайларын фальсификациялоо); *үчүнчүдөн*, жол кырсыгы чөйрөсүндө алдын алуунун спецификалык криминалисттик методдору алдын алуунун негиздеринин жалпы методологиясына негизделет, бирок ошол эле учурда кылмыштарды иликтөө жана алдын алуу менен байланышкан атайын криминалисттик билимдер колдонулат; *төртүнчүдөн*, жол кырсыгын иликтөө методикасы түзүлгөн тергөө кырдаалын эске алуу менен тергелип жаткан жазык иши боюнча сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан мындай иштин чектерин аныктоочу иштердин бул категориясы боюнча алдын алуу ишинин криминалисттик ыкмаларын иштеп чыгуу үчүн базалык негиз болуп саналат; *Бешинчиден*, жол кырсыгы жөнүндө иштер боюнча эксперт-криминалистика профилактикасынын өзгөчөлүгү, мында колдонулган методдор жана каражаттар криминологиялык топтун алкагынан чыккан комплекстүү экспертизаларды өндүрүүнү кошкондо, бир катар эксперттердин изилдөө процесси болуп саналат; Мындан тышкары, жол кырсыгы жөнүндө иштер боюнча тергөө иштерин жүргүзүүдө адистин катышуусу да тиешелүү; *алтынчыдан*, тергөө профилактикасы жалпысынан

соттук-медициналык профилактиканын ажырагыс бөлүгү болуп саналат, өзгөчөлүгү бул учурда соттук-медициналык ыкмалар жана каражаттар жол-транспорт кырсыктары боюнча соттук териштирүүдө да, ал аяктагандан кийин да колдонулат. Мындан тышкары, мындай профилактиканын субъекттери болуп тергөөчүнүн өзү, ошондой эле ушул категориядагы иштерге тиешелүү иш-аракеттер алардын атынан жүргүзүлүп жаткан башка уюмдар, мекемелер жана коомчулук (мисалы: камсыздандыруу компаниялары, автомектеп мекемелери ж.б.).

1. Жол кырсыгын фальсификациялоо же инценировкалоонун жолу менен жасалган алдамчылыктын алдын алуунун атайын ыкмалары эки топко бөлүнүшү керек: биринчи топ - бул чөйрөдөгү мыйзамдарды уюштурууга жана өркүндөтүүгө багытталган чаралар, атап айтканда: а) КР Кылмыш-жаза кодексине “Камсыздандыруу алдамчылыгы” деген жаңы беренени киргизүү жана аны ишке ашыруунун укуктук механизмдин иштеп чыгуу, бул чөйрөдөгү кылмыштуу аракеттерди азайтууга мүмкүндүк берет; б) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин мазмунундагы камсыздандыруу өзгөчөлүгүн эске алуу менен «Камсыздандыруу учурун фальсификациялоо жана камсыздандырууну кылмыш ишин жашыруу (алдамчылык) максатында колдонуу» сыяктуу криминалдык жосундарды да караштыруу керек; в) чет өлкөлөрдө камсыздандыруу жаатында алдамчылыкка каршы аракеттенүү боюнча укуктук актыларды жалпылоо жана каралып жаткан чөйрөдө кыйла натыйжалуу чараларды колдонуу менен кылмыштуулуктун деңгээлин төмөндөтүү боюнча алдын алуу чараларын иштеп чыгуу; г) камсыздандырылган мүлктү камсыздандырууга чейинки текшерүүдө, камсыздандыруу келишиминин өзүнүн укуктук жактан камсыз кылынышын текшерүүдө, ошондой эле камсыздандыруу окуясы келип чыккан жагдайларда шалаакылык жасалган учурда камсыздандыруу уюмдарынын жоопкерчилигин күчөтүүгө; д) камсыздандыруу компаниясынын нормативдик актыларына бекитүү: - бардык камсыздандыруу учурлары үчүн атайын кызматкердин ЖУК болгон жерге милдеттүү түрдө баруу зарылдыгы; - көз карандысыз эксперттик бюролор менен техникалык экспертиза жүргүзүү үчүн, анын ичинде жол кырсыгынын натыйжасында келтирилген зыянды аныктоо максатында кызматтарды көрсөтүү боюнча келишимдерди түзүү. Экинчи топ- укук коргоо органдарынын кызматкерлери менен байланышкан профилактикалык иш-чараларга байланыштуу, атап айтканда: 1) кимдердин ишкердүүлүгү тыгыз байланышта болсо, алардан бул иштин категориясына каршы күрөшүү боюнча атайын бөлүмдөрдү түзүү; а) камсыздандыруу окуяларына жана оперативдүү кызыкдар адамдардын алдамчылык фактыларына байланыштуу ар кандай материалдардын анализи; б) камсыздандыруу компаниялары менен алдамчылык фактылары боюнча маалымат алмашуу боюнча келишимдерди түзүү, ошондой эле бул чөйрөдө потенциалдуу алдамчылыктын деңгээлин төмөндөтүү боюнча биргелешкен бирдиктүү методдорду жана чараларды

иштеп чыгуу; в) автокамсыздандыруу чөйрөсүндө жасалган алдамчылык фактылары жөнүндө бардык зарыл болгон соттук маанилүү маалыматтарды, ошондой эле шектүү камсыздандыруу окуялары жөнүндө маалыматтарды камтыган атайын компьютерлештирилген маалыматтар банкын түзүү жана жүргүзүү. 2) Бул чөйрөдө тергөө жана алгачкы текшерүү органдарынын кыйла профессионалдуу даярдалган кызматкерлеринен жана жол кырсыгынын фактылары боюнча адистешкен, кырсык болгон жерде объекттерди жана издерди фиксациялоонун техникалык-криминалисттик каражаттарын жана ыкмаларын билген (анын ичинде инсценировкалоо жагдайларын аныктоо үчүн) адистерден турган атайын тергөө-ыкчам топторун түзүү. 3) мындай адамдардын бетин ачуу боюнча изин суутпай издөө ишинин жолдорун жана ыкмаларын өркүндөтүү, ошондой эле жол кырсыгынын жагдайларын жасалмалоо жолу менен алдамчылыкка каршы күрөшүү үчүн изин суутпай издөө профилактикасын жүргүзүү талап кылынат. 4) эксперттик-криминалистикалык бөлүмдүн кызматкерлеринен талап кылынат: а) автомобилдердин техникалык паспортторун, жасалмалардан камсыздандыруу документтерин коргоонун ар кандай каражаттарын, ошондой эле автоунаа каражаттарынын агрегаттарын алмаштырууну, номердик белгилерди жасалмалоону ж. б. аныктоо боюнча натыйжалуу методикаларды иштеп чыгуу жана киргизүү; 5) жол кырсыгы болгон жагдайларды документтештирүү үчүн белгилөөнүн заманбап техникалык каражаттарын пайдалануу талап кылынат; б) тергөө субъекттеринин, анын ичинде МАИнин профилактикалык даярдыгынын деңгээлин жогорулатуу боюнча, анын ичинде ЖУКнын жагдайларын инсценировкалоо жана фальсификациялоо белгилерин таануу боюнча атайын сабактарды өткөрүү; 7) МАИде маалыматтык базаны түзүү, анда ар кандай компаниялар тарабынан камсыздандырылган автоунаалар жана алардын ээлери көп кырсыкка кабылган унаалар тууралуу маалымат болушу керек. Заманбап илимий-техникалык каражаттарды, тактап айтканда жол видеокамераларынан, тышкы байкоо камераларынан, автомобилдик видеорегистратордон алынган видео жазууларды колдонуу жол кырсыктарын иликтөөнүн натыйжалуулугун жогорулатууга өбөлгө түзүп, далил катарында колдонууга мүмкүндүк берет: 1) жол эрежесин бузуу фактылары; 2) жол кырсыгы болгон мейкиндик-убакыт параметрлери; 3) жол кырсыгы болуп өткөндөгү чыныгы шарттарды көрүү, буга кошумча резонанстуу жол кырсыгы учурларында конфликтүү учурлар; 4) жол кырсыгы жагдайларын инсценировкалоого жана фальсификациялоого тиешеси бар кылмыштуу топтун бетин ачууга; 5) адамды атайылап уруп, анын ичинде буйрутма киши өлтүрүү фактысын аныктоо; 6) айдоочу кырсык болгон орунду таштап кеткен учурда, жөө жүргүнчүнү сүзүүгө катыштуу күнөөлүү адамды аныктоо; 7) ыкчам-издөө иш чараларын жүргүзүүдө видео-жазууларды жол кырсыгын иликтөө үчүн зарыл болгон маалыматтарды алуу максатында колдонуу; 8) автоунаанын айдоочусунун да, жол кырсыгынын башка катышуучуларынын да эмоционалдык-психологиялык абалын аныктоо; 9)

кылмыш процессинин катышуучуларынын ортосунда кызыкчылыктардын кагылышуусу болгон учурда маанилүү болгон окуяны жай көрсөтүү режиминде, анын ичинде коргоо тарабынан дагы деталдуу изилдөөгө мүмкүндүк берет; 10) унаа ээсинин ЖУКнан видеокаттоочу аркылуу жазып калтыруу анын кырсыкта күнөөсүздүгүн далилдөөгө, окуяны жашырууга кызыкдар адамдардын бетин ачууга мүмкүндүк берет; 11) ал эми акустикалык маалыматтар боюнча жол кырсыгынын башка катышуучулары менен кагылышууга чейинки үн аркылуу сигнал берүү аралыгы, ошондой эле тосмолорго кагылышууга чейинки убакыт аралыгын аныктоого мүмкүн; 12) салондо автоунаатун айдоочусун алаксыткан факторлордун болушу.

Автоунаа каражаттарынын кыймылын объективдүү контролдоо системасы төмөнкүлөрдү камсыз кылууга тийиш: а) сутканын кайсы убак экенине, аба ырайынын шарттарына жана жарыктандыруунун түрүнөн көз карандысыз автоунаанын кыймылынын баардык олуттуу этаптарында жазууларды жүргүзүү жана бул маалыматтардын сакталышын камсыз кылуу, тактап айтканда: автоунаанын кыймылдагы жолу боюнча токтоо; мурда болгон жол кырсыгы боюнча токтоо, жол кырсыгы болгондогу токтоо; б) светорлордун белгилерин, авто мото унааларынын кыймылы учурундагы автоунаалардын түстүү сигналдары, кошумча мурдакы жол кырсыгы учурун фиксациялоо жүргүзүлүүгө тийиш; в) автомашина жол кырсыгына чейинки жана андан кийинки жолдо визуалдык жана акустикалык маалыматты кайра чыгаруу ишке ашырылууга тийиш; г) автомашинанын кыймылынын багыты боюнча визуалдык контролдун обзору транспорттун жүгүртүлүшүнүн вертикалдуу да, горизонталдык да бурчу боюнча андан ары изилдөө максатында мүмкүн болушунча көбүрөөк болушу керек; д) жол жагдайындагы визуалдык жана акустикалык маалыматтар автотехникалык, кээде комплекстүү изилдөөлөрдү жүргүзүүнү талап кылаарын эске алуу керек; е) автоунаанын кыймылынын ылдамдыгы, ал бара жаткан жолдогу жолдордун параметрлери жана абалы милдеттүү тартипте белгиленүүгө тийиш. Сотто видео жазууларды колдонууда төмөнкү жагдайлар эске алынышы керек: 1) мындай видео жазууларды берүү жана аларды далил катары колдонуу көйгөйлөрү бар, анткени тиешелүү компьютердик программанын жардамы менен видео жазууну орнотуу менен өзгөртүү мүмкүн; 2) мындай видео жазууларды сактоо мөөнөтү жок жана суралган тарапка мындай видео жазууларды берүүгө мыйзамдуу милдеттенмеси жок жеке адамдардын жана жеке компаниялардын, фирмалардын аппараттарынан видео жазууларды алуу зарыл болгондо көйгөйлөр келип чыгат; 3) видеобайкоо камераларынан видеожазууларды суроодо коргоо тарабында жана мамлекеттик же муниципалдык органдарда көйгөйлөр келип чыгат. Суроо-талапты жазуу жүзүндөгү арыз боюнча аткаруунун жол-жобосунда каралган убакыт аралыгы мындай видеожазууларды сактоонун өзүнөн ашып кетиши мүмкүн, бул болсо аларды мындай маалымат базасынан автоматтык түрдө алып салууга алып келет.

Көрсөтүлгөн проблемаларды чечүү максатында төмөнкүлөр талап кылынат:

- 1) видеожазууларды сотто далил катары колдонуу механизмдин мыйзамдык деңгээлде толук иштеп чыгуу зарыл, аларга баарынан мурда төмөнкүлөр кирет:
 - а) иликтенип жаткан жол кырсыгы боюнча далилдүү мааниге ээ болушу мүмкүн болгон маалыматты алуунун укуктук регламентациясы; б) тергөө аракеттеринин протоколунда чагылдыруу менен иш боюнча буюмдук далил катары техникалык каражаттарды пайдалануу менен белгилөөнүн процесстик тартиби; в) талап кылынган адистердин катышуусу менен тергөө аракеттеринин протоколуна зарыл тиркемелерди даярдоо тартиби жана сыпаттамасы; г) видеожазуунун жүрүшүндө алынган материалдарды изилдөө жол-жобосун жүргүзүүнүн укуктук регламентациясы; д) сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан алынган материалдарды соттук териштирүүнүн жүрүшүндө пайдалануунун тартибин укуктук регламенттөө;
- 2) мамлекеттик жана муниципалдык органдардан алынган кызыкдар жактар тарабынан тышкы байкоо камераларынан жана жол камераларынан маалыматтарды алуунун жөнөкөйлөтүлгөн жол-жобосун иштеп чыгуу;
- 3) жеке адамдар жана компаниялар тарабынан аларга таандык түзүлүштөрдөн видео жазууну берүүнүн милдеттүү учурларын мыйзамдык деңгээлде кароо;
- 4) жол кыймылынын катышуучуларынын видеокаттоочуларынан, ошондой эле жеке адамдарга жана компанияларга таандык түзүлүштөрдөн видеожазууларды алууда, зарыл болгон учурда (резонанстуу жол кырсыгы болгон учурда, жаңжалдуу жагдайларда заказдык киши өлтүрүүгө шектелгенде) видеожазууну өзгөртүү же аны монтаждоо предметине экспертиза дайындоо талап кылынат;
- 5) жол жагдайындагы визуалдык гана эмес, акустикалык маалыматты да фиксациялоо үчүн санариптик аудио жана видеожазуунун заманбап маалыматтык технологияларын колдонуу, ошондой эле түзүлүштөрдү видеожазуудагы өзгөрүүлөрдүн таасирине жол бербөө же тоскоолдук кылуу боюнча адистерди тартуу талап кылынат. Компьютердик программаларды жана маалыматтык издөө системаларын түзүү, *биринчиден*, тергөө аракеттеринин өндүрүшүнүн динамикасын, алардын Криминалистиканын заманбап талаптарына ыңгайлашуусун, криминалистикалык маанилүү маалыматтарды чогултууга жана изилдөөгө жаңы ыкманы сапаттык жаңы деңгээлге көтөрөт. Бул өбөлгөлөр программалык моделдештирүү жана маалыматтык издөө системаларын колдонуу менен байланышкан соттук - эксперттик ишмердүүлүктө жаңы заманбап илимий технологияларды колдонуу методикасын сапаттуу түрдө өзгөртүүгө жөндөмдүү. *Экинчиден*, чогултулган материалдарды эксперттик изилдөө процессин оптималдаштыруу көз карашынан алганда, моделдөө программаларынын жана маалыматтык системалардын өз ара аракеттенүүсүнө негизделген компьютердик технологияларды колдонуу менен иштелип чыккан жаңы илимий методикалардын жана криминалистикалык маалымдама маалыматтардын эксперттик практикасына киришүү келечектүү болуп саналат. Бул позиция

кылмыш окуясынын жүрүшүн реалдуу убакыт режиминде моделдөөгө жана кылмыш субъектинин аракеттеринин мүмкүн болгон варианттарын эсептөөгө мүмкүндүк берген, тергөө кырдаалынын өзгөрүүсүнүн ар кандай шарттарында тергөө мааниси бар маалыматтын максималдуу көлөмүн алууга көмөктөшүүчү болгон программалары менен криминалисттик маалымат системаларынын маалыматтарын бириктирүү менен шартталган. *Үчүнчүдөн*, ар кандай кырдаалдарды талдоого жана эксперт жана тергөөчү тарабынан зарыл болгон эсептөөлөрдү жүргүзүүгө жардам берет. Суроо-талап кылынган маалыматтарды иштеп чыгуу, программалык моделдөө жана маалымат системаларын иштеп чыгуу аркылуу, жасалма моделдөө жана кылмыш окуясынын көптөгөн варианттарын эсептөө үчүн классикалык издөө жана маанилүү маалыматтарды чогултуудан өтүүгө мүмкүндүк берген жаңы ыкманы сунуштайт. *Төртүнчүдөн*, өз алдынча ведомстволук программалык системаларды маалыматтык камсыздоонун жана келечектүү моделдөөнүн бирдиктүү локалдык системасына интеграциялоо үчүн жагымдуу шарттарды түзөт, ал тиешелүү шарттарда бардык укук коргоо органдары үчүн программалык системага киргизилиши мүмкүн. Глобалдык маалыматтык ведомстволук өз ара аракеттенүүнүн негизинде кырдаалдык моделдөөнүн бул келечектүү системасы тергөөчүлөрдү, ошондой эле эксперттерди реверсивдүү жана ортомчулук менен издөө режиминде Кылмыш окуясы жөнүндө маанилүү маалымат менен толук өлчөмдө камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

2. Бул компьютердик программаларды эксперттик ишмердүүлүктө колдонууга жүргүзүлгөн талдоо ЖУК боюнча экспертизаларды жүргүзүүдө заманбап компьютердик маалыматтык системаларды кыйла натыйжалуу колдонуу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгууга өбөлгө түзөт. Программалык моделдөө жолу менен алынган тергөө үчүн маанилүү маалыматтын милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат: 1) ага байланыштуу бардык процесстерди пайдаланууга таасир этүүчү криминалистикалык илимде колдонулуучу маалыматтардын мүнөздөмөлөрүн изилдөө; 2) маалыматтын мазмунун талдоо, аны топтоонун, фиксациялоонун, издөөнүн жана колдонуунун келечектүү методдорун изилдөө максатында; 3) маалыматтык процесстердин базалык методдорун изилдөө жана колдонуу, маалыматты топтоо жана максаттуу пайдалануу; 4) нейролингвистикалык программалоонун инновациялык методдорун киргизүү жана анын натыйжаларын маалымат катары колдонуу; 5) аларды алуу булактарындагы маалыматтын сапатын, санын баалоо системасын иштеп чыгуу; 6) эң маанилүү маалыматты алуу ыкмаларын жана аны иштетүү ыкмаларын изилдөө; 7) ар кандай типтеги алып жүрүүчүлөргө маалыматты бекемдөөнүн инновациялык методдорун изилдөө жана практикалык колдонуу; 8) маалыматтык тилдердин жаңы алгоритмдерин, аларды бекемдөөнүн жана шифрлөөнүн методдорун иштеп чыгуу; 9) маалыматтык таанып билүү системаларын түзүүнүн жаңы ыкмаларын изилдөө; 10) кылмыштарды ачуу, иликтөө жана алдын алуу процессин сапаттуу

өзгөртүүгө арналган маалыматтык платформаларды автоматташтыруунун сунушталган методикалык ыкмаларынын, эрежелеринин жана тартибинин келечектүү мүмкүнчүлүктөрүн талдоо.

3. Профилактикалык иштерди жогорулатуу максатында төмөнкүлөр талап кылынат: 1) кийинки маалыматтар камтылууга тийиш болгон атайын банкты түзүү: а) ЖУКнын моделдери жөнүндө (белгилүү бир аймакта болгон), б) ар бир конкреттүү учур боюнча сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишинин багыттары боюнча практикалык сунуштар, в) буга окшогон мурдакы жолдогу унаа кырсыктарын жагдайларын эксперттик талдоонун натыйжалары; 2) алдын алуу мүнөзүндөгү сунуштарды иштеп чыгуу жана мындай кылмышты алдын алуу үчүн олуттуу мааниге ээ болгон бардык жагдайлар боюнча бул үчүн түзүлгөн маалыматтык базага киргизүү максатында териштирүүгө адистешкен сотко чейинки өндүрүш органдарынын биргелешкен ишин жүргүзүүгө; 3) эксперттик-криминалисттик бөлүмдөрдүн жетекчилери тарабынан өз кызматкерлеринин ишине кылмыш окуясынын далилдерин чогултуу, изилдөө этабында гана эмес, ошондой эле алар сунуш кылган заманбап методикаларды колдонуу менен изилдөөнүн натыйжалуулугун жогорулатууга багытталган практикалык сунуштарды киргизүү этабында да мониторинг жүргүзүү үчүн практикалык шарттарды түзүү; 4) алдын алуу мүнөзүндөгү изилдөө жүргүзүү үчүн илимий жактан негизделген жана маанилүү көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу тергөөчүнүн эксперттик-криминалисттик бөлүмдөрдүн кызматкерлери менен биргелешкен уюштуруучулук өз ара аракеттенүү жолу менен жүргүзүлүшү; 5) тергөөчү жана эксперт тарабынан жол кырсыгын иликтөөнүн жыйынтык натыйжаларын системалуу жалпылоо жана талдоо, ошондой эле ушул негизде келип чыккан каталарды жана кемчиликтерди, аларды жоюу боюнча эскертүүлөрдү иштеп чыгуу.

4. Соттук экспертизанын белгилеринин негизги мазмундук компоненттерине төмөнкүлөр кирет: *биринчи* – соттук экспертиза тергөө аракети катары далилдөөчү укук институтунун курамдык бөлүгү болуп саналат, бирок ошол эле учурда аны жазык-процессуалдык укуктун обочолонгон институту катары кароо үчүн негиз берет. Бул жазык-процессуалдык укуктун Соттук экспертиза институту катары төмөнкүлөрдү камтыйт: а) жазык сот өндүрүшүндө экспертизаларды дайындоо жана жүргүзүү боюнча ыйгарым укуктар жүктөлгөн субъекттердин процесстик тартибин жана укуктарын жана милдеттерин аныктаган ченемдердин обочолонгон жыйындысы; б) бул институттун негизинде жаткан өзгөчө бирдиктүү башталыштар жана принциптер аныкталат; в) өзүнүн өзгөчө юридикалык конструкциясы бар; г) бул процесстик аракеттин катышуучуларына укуктук таасир көрсөтүүнүн конкреттүү механизми жана ыкмалары аныкталат; д) жүргүзүлүп жаткан изилдөө түрүнүн өзгөчөлүгүнө негизделген экспертизаларды дайындоо жана өндүрүүдөгү аракеттердин ырааттуулугунун өзгөчө процессуалдык формасы; е) коргоо жана прокуратура тарабынан тараптардын катышуусу менен жол-

жоболук мамилелердин укуктук мүнөздөгү өзгөчөлүктөрү. Экинчиси-соттук экспертиза институтун далилдөөчү укук институтунун курамдык бөлүгү катары кароо, анда бул тууралуу экспертизанын төмөнкү компоненттери күбөлөндүрөт: биринчиден, эксперттин корутундусу КР КЖПКнын жобосуна ылайык далилдердин булагы болуп саналат; экинчиден, экспертиза далилдерди чогултуу жана изилдөө ыкмаларынын бирине кирет; үчүнчүдөн, эксперттин корутундусу жазуу жүзүндө, белгиленген үлгүдөгү документ болуп саналат, анда каралып жаткан жазык иши боюнча сотко чейинки өндүрүш органдары жана сот үчүн мааниси бар жагдайларды аныктоо боюнча маалыматтар камтылат. Үчүнчүдөн, соттук экспертиза төмөнкүдөй өзгөчөлүктөргө ээ: а) изилдөөдө атайын субъект ээлик кылган жана ага коюлган критерийлерге жооп берген атайын таанымдар колдонулат; б) соттук экспертизаны жүргүзүүгө ыйгарым укук берилген атайын субъект өзүнүн изилдөө предметине жана объектисине ээ жана экспертиза жүргүзүүдө алынган натыйжалардын аныктыгын аныктоо жана окуянын жагдайларын аныктоо үчүн маанилүү болгон атайын изилдөө ыкмаларын колдонот; в) бул чөйрөдөгү методологиялык, уюштуруучулук жана практикалык маселелерди чечүүдө төмөнкүдөй ыкмалардан чыгуу зарыл: 1) экспертизанын предмети тергөө учурунда чечүүнү талап кылган тактикалык милдеттерден келип чыгышы керек, биздин учурда жол кырсыгы, бул тергөөчү тарабынан эксперттин алдына коюлган уруксатты талап кылган маселелерде чагылдырылат; 2) экспертизанын объектиси предмет менен өз ара байланышта гана болбостон, экспертизанын ушундай предмети тарабынан аныкталган; 3) адис предметине жана изилдөө объектилерине таянып, анын алдына коюлган маселелерди чечүү үчүн зарыл болгон изилдөө ыкмаларын өзү аныктайт. 2021-жылдагы КР Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин жаңы жоболорун изилдөө авторго атайын билимдерди пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн шарттарды түзгөн көйгөйлөрдү аныктоого жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды кабыл алууда кетирилген кемчиликтерди четтетүүгө мүмкүндүк берди. КР Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде соттук экспертизаны дайындоону жана өндүрүүнү регламенттөөгө байланыштуу сунуштар: **1)** сунушталат: а) КР КЖПКнын 178-беренесинин “Экспертизаны дайындоонун негизи” аталышына өзгөртүүлөр киргизилсин, атап айтканда “Экспертизаны дайындоонун негиздери жана жалпы шарттары” деп; б) КР КЖПКнын 178-бер. 3¹ -жаңы бөлүгү менен толукталсын жана редакцияда кийинкидей баяндалсын: *«Экспертизаны дайындоодо кийинки шарттар сакталууга тийиш: 1) Экспертиза иш боюнча тергөөгө чейинки текшерүүнүн жана сотко чейинки өндүрүштү тергөөнүн стадияларында дайындалат, ошондой эле соттогу алдын ала угууга жана соттук териштирүүгө киришүүдө; 2) соттук экспертизаны дайындоону жүргүзүүгө укуктуу: иш боюнча сотко чейинки өндүрүүнү ишке ашыруучу тергөөчү; прокурор; алдын ала угуу жана соттук териштирүү этаптарындагы процесстин катышуучулары тарабынан*

көрсөтмөсү бар тергөөчү сот; 3) тергөө органдары жана сот экспертизаны дайындаодон ушул Кодекстин 178-бер. 2-бөл. саналган учурларда баш тартууга укуктуу; 4) экспертиза эксперттин алдына коюлган маселелерди чечүү максатында объективдүү жана ар тараптуу изилдөө жүргүзүү үчүн жетиштүү болгон зарыл материалдар топтолгон учурларда гана дайындалат; 5) эксперттик изилдөөнү жүргүзүү үчүн болуп өткөн окуянын түзүлгөн жагдайларына же психологиялык-психиатриялык экспертизага жаткан адамдын инсандыгына байланыштуу баштапкы маалыматтардын олуттуу көлөмү талап кылынган учурда тергөөчү Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен корголгон жашыруун материалдардан тышкары, экспертизанын предметине тиешелүү жазык ишинин материалдарын эксперттердин тескөөсүнө берүүгө ыйгарым укуктуу. 2) КР нын КЖПКнин 187-беренесине «Комиссиялык экспертиза» кийинки өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү сунушталат, ал эми тактап айтканда: а) КР КЖПКнын 187-бер. 1-бөл. кийинкедей редакцияда баяндоо: «Комиссиялык экспертиза атайын билимдердин бир тармагынын экиден кем эмес эксперти тарабынан жүргүзүлөт (экспертизанын бир катарынын же түрүнүн алкагында), эгерде алар экспертизанын жардамы менен чечилүүчү маселелердин өзгөчө мааниси жана логикалуулугу, ошондой эле жасалган кылмыштын оордук даражасы менен шартталса»; б) 3¹-жаңы бөлүк менен толукталсын жана ал төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: “түзүлгөн эксперттер комиссиясы алардын алдына коюлган, чечүүнү талап кылган маселелерди эске алуу менен изилдөөнүн максаттарын, ырааттуулугун, ошондой эле алдыдагы изилдөөнүн көлөмүн биргелешип аныктайт”; в) 4-бөлүк төмөнкүдөй мазмун менен толукталсын: “... эксперттик изилдөө толук көлөмдө” деген сөздөрдөн кийин “... жана коюлган маселелер боюнча өзүнүн атайын билимдеринин чегинде корутунду түзөт...” деген сөздөр менен толукталсын; г) 5-бөлүк “корутундуну өзүнчө түзөт, кошумча түрдө башка эксперттердин же эксперттин тыянактары менен макул эместигинин себептерин көрсөтөт” деген сөздөрдөн кийин төмөнкүдөй мазмун менен толукталсын; д) жаңы 6-бөлүк менен толукталсын, атап айтканда: “комиссиянын курамына расмий киргизилбеген адистердин эксперттик изилдөөлөрдү толук, ошондой эле жарым-жартылай жүргүзүүсүнө жол берилбейт”. 3) КР КЖПКнын “кошумча жана кайталап экспертиза” деген 189-беренесине төмөнкүдөй өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилсин: а) КР КЖПКнын 189-беренесинин 4-бөлүгү төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: “Кайталап экспертиза дайындоо жөнүндө токтомдо баштапкы экспертизанын шектенүүлөрүнөн улам келип чыккан алгачкы экспертизанын натыйжалары менен макул эместиктин себептери, ошондой эле эксперттин алдына кандай тыянактар суроо алдында коюлгандыгы көрсөтүлүүгө тийиш”; б) КР КЖПКнын 189-беренеси 6¹ бөлүгү менен толукталсын жана төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: “Эгерде кайталап жүргүзүлгөн экспертизанын тыянактары баштапкы экспертизанын тыянактарына карама-каршы келсе, анда эксперт

корутундунун изилдөө бөлүгүндө изилдөөнүн алынган ар кандай жыйынтыктарынын жана изилдөөнүн тыянактарында дал келбестиктин себептеринин өзүнүн аргументтүү жүйөлөрү менен баяндоого милдеттүү”. 4) КР КЖПКнын 72-беренесинин 1-бөлүгүнө “эксперттен баш тартуу” өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү, атап айтканда: “7-пункт) эгерде эксперт иштин жагдайлары жөнүндө маалыматты процесстик эмес булактардан алса”; “8-пункт), эгерде атайын билимди талап кылган маселелер боюнча анын компетентсиздиги аныкталса”. 5) КР КЖПКнин 56-беренесине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизилсин, атап айтканда жаңы б¹-пункту менен толукталсын жана төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: “б¹-пункту) эксперттин демилгеси экспертиза жүргүзүүдө төмөнкү учурларда ишке ашырылышы мүмкүн: эгерде жүргүзүлүп жаткан изилдөөнүн жүрүшүндө жаңы өз алдынча эксперттик изилдөөнү талап кылбаган мааниси бар кошумча иш жүзүндөгү жагдайлар аныкталса; эгерде эксперттик изилдөөнүн предметине кирген маанилүү иш жүзүндөгү маалыматтар алынса, бирок тергөөчү тарабынан чечүү үчүн коюлбаса; эгерде эксперт тарабынан тергөө жана сот органдары тарабынан экспертизага берилген материалдардын жана объекттердин негизинде кошумча иш жүзүндөгү маалыматтар алынса”. 6) КР КЖПКнин 284-беренеси б¹ - жаңы бөлүгү менен толукталсын жана ал төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: “Тараптардын өтүнүчү боюнча сот экспертиза дайындоо жөнүндө токтом чыгарат, тараптарга экспертиза түзүүнү жана аларды жазуу жүзүндө баяндоону сунуш кылат. Зарыл учурда ишке тиешеси жок же эксперттин атайын билиминин чегинен чыккан суроолорду четке кагат”.

10. КР КЖПКнин ченемдеринде «адистин корутундусу» каралбагандыктан, мыйзам чыгаруучунун мындай позициясы, *биринчиден*, окуянын катышуучуларынын ортосунда талаш-тартыштар көп келип чыккан жол кырсыгы жөнүндө иштерди кошкондо соттук териштирүүнүн жүрүшүндө тараптардын атаандаштык мүмкүнчүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет, мында коррупциялык түзүүлөр жокко чыгарылбайт; *экинчиден*, жол кырсыгы жөнүндө иштер боюнча тергөөгө чейинки текшерүү стадиясында мындай атайын алдын ала изилдөөлөр кылмыштын курамы жана кылмыш ишин козгоо зарылдыгы жөнүндө маселени чечүүгө мүмкүндүк берет; *үчүнчүдөн*, адистин корутундусу жана эксперттин корутундусу тыгыз байланышта жана атайын билимдерди пайдалануунун формалары болуп саналат, ошондуктан сотко чейинки өндүрүш органдары коюлган маселелерге, анын ичинде жол кырсыгы жөнүндө иштерге негиздүү жүйөөлүү жана так болгондо, мыйзамдуулук берилген (КР КЖПКга киргизилген учурда) адистин корутундусу менен чектелүүгө укуктуу, бул мындай учурларда тиешелүү соттук экспертизаны дайындоо зарылдыгын жокко чыгарышы мүмкүн; *Төртүнчүдөн*, жол кырсыгынын фактылары боюнча адистин корутундусунун болушуна карабастан соттук экспертизаны дайындоо милдеттүү болгон учурларды кароо зарыл деп эсептейбиз, атап айтканда: 1) тергөө органдарына келип түшкөн

кырсык фактысы боюнча адистин корутундусу тергелип жаткан иш боюнча чогултулган башка далилдер менен карама-каршы келсе; 2) адис тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөрдү окууда, алар боюнча алынган жыйынтыктар алардын ишенимдүүлүгүнө жана негиздүүлүгүнө шек туудурган ынанымдуу эмес болгондо; 3) сот экспертизасын жүргүзүүнү тараптар өздөрү адистин алган корутундусу менен таанышкандан кийин демилгелешет, ал алар тарабынан алынган жыйынтыктар менен макул эместикти пайда кылат; 4) белгилүү бир жагдайлар болгондо (мисалы: зарыл техниканын, атайын материалдардын жоктугу же адистин өзүндө күмөн саноону пайда кылган) адис экспертиза өткөрүүнү тиешелүү профилдеги эксперттерге өткөрүп берүүнү демилгелейт; 5) эксперт иштеген мекемесине карабастан, эксперттин процесстик статусу жүргүзүлгөн изилдөөгө объективдүү баа берүүгө таасир этпеши керек жана аны өзгөртүүгө тийиш эмес (анткени бул кесипкөйлүккө жана ишке жоопкерчиликти мамилеге жараша болот); 6) эксперттердин жүктөмүн жана алар боюнча багыттардын көлөмү көрсөтүлгөн субъекттерден кыйла ашып кеткендигин эске алуу керек; 7) адистер ээ болгон атайын билимдер жол кырсыгы менен байланышкан иштер боюнча жазык иши козголгондон кийин, анын ичинде жол кырсыгынын жагдайларын инсценировкалоодо жана фальсификациялоодо жазык иши боюнча чогултулган материалдарды изилдөө жана талдоо жүргүзүү үчүн айыптоочу тарапка да, коргоо тарапка да жол кырсыгынын жагдайлары боюнча жазык ишинин материалдары менен таанышуунун жүрүшүндө алар тарабынан изилденген баа берүү үчүн талап кылынат.

11. Далилдердин “адистин корутундусу” сыяктуу түрүн киргизүү үчүн төмөнкүлөр керек экендиги негизделет: 1) аны: тиешелүүлүгү жана жол берилиши позициясынан кароо; 2) кылмыш- жаза процессуалдык критерийлерден кийин далилдөөнүн жол берилиши төмөнкүлөрдүн болушун болжолдойт: а) далилдөөнүн тийиштүү булагы; б) далилдөөнүн талаптагыдай субъекти; в) мындай далилдерди алуунун талаптагыдай ыкмасы; г) далилдерди алууга багытталган КР КЖПКда белгиленген процесстик аракеттерди жүргүзүүнүн тартибин сактоо. Мындай уруксат критерийин таануу үчүн, туура булак катары, анын чечилишин талап кылган көйгөйлөр келип чыгат, тактап айтканда: *биринчиден*, бул учурда адис кош процессуалдык статус менен мүнөздөлөт, анткени эксперт атайылап жалган корутунду үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартылат, ал эми адис адистин корутундусу үчүн жоопкерчилик тартпайт бул мыйзам бузууга алып келет (РФнин Кылмыш-жаза кодексине ылайык байкалгандай). Ошондуктан далилдердин мындай түрүн киргизүүдө төмөнкүлөр талап кылынат: а) КР Кылмыш – жаза кодексинде билип туруп жалган корутунду берген адиске карата санкцияны кароо; б) адистин корутундусун алуу механизмдин караштыруу талап кылынат, анын ичинде жалган корутунду бергендиги үчүн жоопкерчилиги жөнүндө эскертүү да талап кылынат, бул-кылмыш иштери боюнча тиешелүү булак катары

мыйзамдуу тартипте таанууга мүмкүндүк берет. *Экинчиден*, мыйзам чыгаруучу адистин корутундусун ала турган субъект жөнгө салынган эмес, демек, бул кылмыш процессинин каалаган катышуучусу жөнүндө болуп жатат. *Үчүнчүдөн*, КР КЖПКда адистин корутундусун алуу жол-жобосун караштыруу талап кылынат, ага мыйзам чыгаруучу жол берет. *Төртүнчүдөн*, КР КЖПКдагы эксперттин корутундусуна окшоштуруу боюнча адистин корутундусун түзүү тартибин регламенттештирүү талап кылынат, ал тараптардын алдына коюлган маселелер боюнча адистин пикирин камтыган жазуу жүзүндөгү формалдаштырылган документ болот. Бирок ошону менен бирге адистин корутундусу төмөнкүлөрдү көрсөтүү менен белгилүү бир структурага ээ болушу керек деп эсептейбиз: а) изилдөө объекттерин, б) адистин алдына коюлган суроолор, в) изилдөө аткарылган адамдын маалыматтары, г) коюлган суроолорго жооптор, д) изилдөөдө колдонулган методдор жана каражаттар, е) изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган негизги белгилер жана аларды изилдөөнүн натыйжалары, ж) адистин укуктары жана милдеттери. Биздин пикирибиз боюнча, мындай ыкма менен гана адистин корутундусу далилдердин түрлөрүнүн бири катары таанылышы мүмкүн жана жол кырсыгын иликтөөдө да формалдуу жагынан бирдей юридикалык күчкө ээ болот. *Бешинчиден*, адистин корутундусу төмөнкүдөй белгилерге ээ болушу керек: а) адистин корутундусунда изилденүүчү объекттин өзүн бузуу менен изилдөө жүргүзүү талап кылынган окшоштукту аныктоо боюнча суроолор камтылууга тийиш эмес; б) корутундуда милдеттүү түрдө изилденүүчү бөлүк камтылууга тийиш; в) адис өзүнүн компетенциясынын чегинен чыгууга укуксуз, ал эми изилдөөнү өзүнүн атайын билиминин көлөмүнүн жана мүнөзүнүн чегинде жүргүзүүгө тийиш. *Алтынчыдан*, адис изилдөөгө үч учурда тартылышы мүмкүн деп негиздүү деп эсептейбиз: а) тергөөгө чейинки текшерүү стадиясында; б) маалыматтын купуялуулугун сактоо максатында атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүдө; в) жактоочу тарап жазык ишин козгоо стадиясында жол кырсыгынын жагдайлары боюнча тараптарды кызыктырган маселелерди чечүү үчүн, ошондой эле тергөө органдары же сот экспертиза дайындоодон баш тарткан учурларда.

12. Автор тарабынан сунушталган комплекстүү соттук экспертизалардын классификациясы изилдөөдө пайдаланылуучу методдорду, экспертизанын предметинин жана объектисинин спецификасын өз-өзүнчө карап чыгуу менен, бирок ошону менен бирге алардын өз ара көз карандылыгын эске алуу менен аныкталат. Комплекстүү экспертизалардын классификациясы төмөнкүдөй негиздер боюнча сунушталат: I. колдонулуучу атайын билимдердин мазмуну боюнча комплекстүү экспертизалардын классификациясы: а) ар түрдүү (экспертизанын бир нече түрү колдонулат); б) тармактар аралык (суроолор билимдин бир эле тармагынын адистери тарабынан чечилет). II. Колдонулуучу атайын билимдердин мааниси боюнча: а) айкалышкан экспертизалар – коюлган суроого жооп синтезделген мүнөзгө ээ (мында адистиктин ар кайсы

тармактарынан атайын билимдердин жыйындысы колдонулат); б) бирдей маанидеги экспертизалар-ар бир адистик боюнча эксперттердин корутундусунун синтездөөчү бөлүгү үчүн өз алдынча мааниге ээ болгон жооп алынган; в) биргелешип баш ийген экспертизалар – жалпы тыянак көбүнчө кайсы бир адистикке негизденгенде, бирок ошону менен бирге билимдин башка тармактарынан атайын билимдерди колдонууну жарым-жартылай болжолдогон экспертизанын предмети. **III.** Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктуулугунан улам (коюлган суроолорго жоопторду алуунун толуктугу): а) аяктаган экспертиза-эксперттердин алдына коюлган бардык суроолорго жооптор алынды, бири-бирине карама-каршы келбеген тыянактар баяндалды, же жалпы бир добуштан тыянак чыгарылды; б) бүтө элек-маселелердин бир бөлүгү чечилбей калган, ошондой эле эксперттер комиссиясынын бир бөлүгү тыянакка макул болгон. **IV.** Жол кырсыгы тергөө объектисине таянуу менен: а) кылмыш окуясынын өзү; б) аткаруу механизми. **V.** Колдонулган объекттин мүнөзү боюнча эксперттик пайдалануунун ыкмаларынын негизинде: а) заттардын жана материалдардын курамын изилдөө (малекулярдык, фракциялык, изотоптук, элементтик, фазалык); б) заттардын жана материалдардын түзүлүшүн талдоо; в) морфологиялык талдоо (физикалык иштердин тышкы жана ички түзүлүшүн изилдөө); г) заттар менен материалдардын айрым физикалык же химиялык касиеттерин изилдөө; д) субстанциялык талдоо методдору (изилдөө объекттеринин элементардык курамын комплекстүү изилдөө). **VI.** Изилдөөнүн белгилүү методу колдонулган соттук экспертизанын маселелери боюнча: а) идентификациялык; б) жол кырсыгынын механизмдин диагностикалоо; в) классификациялык; г) кырдаалдык. **VII.** Эксперттик изилдөө объекттеринин сакталышына жана касиеттерине таасир этүүчү методдордон улам: а) материалдык объекттин тышкы белгилери жана касиеттери жок болгон объекттин бүтүндүгүн бузууга алып келүүчү методдор (мисалы: жука катмарлуу хромотография методу); б) объекттин морфологиялык, тышкы белгилеринин өзгөрүшүнө таасир этпеген, бирок анын материалынын түзүлүшүнө жана касиеттерине жарым-жартылай таасир этүүчү методдор (мисалы: моминесценттик талдоо); в) изилдөө объектисинин касиеттерине таасир этпеген методдор (мисалы: чагылдыруучу спектрдик, фотография); г) изилденүүчү объекти жок кылууга алып келүүчү методдор (мисалы: анализдин химиялык методдору).

13. Мазмундук түзүмгө негизделген автордук мамилелер келтирилген: 1) өзүнө экспертизанын үч түрүн камтыган соттук автотехникалык экспертиза: а) жол кырсыгы жагдайларын экспертизалоо; б) жол кырсыгы болгон жерде кагылышуу издерин экспертизалоо; в) транспорт каражатынын тетиктеринин жана агрегаттарынын техникалык абалын экспертизадан өткөрүү. Алардын ар бири боюнча программа сунушталат, анын ичинде чечиле турган милдеттер жана эксперттердин алдына коюла турган суроолордун комплекси, заманбап техникалык маалымат мүмкүнчүлүктөрүнө жана соттук экспертизанын жаңы

ыкмаларына негизделген. 2) жол кырсыктары боюнча материалдардын жана буюмдардын соттук экспертизасы: а) мунайзаттарды жана күйүүчү-майлоочу материалдарды, б) лак-сыр жабууларын; в) булаларды жана булалуу материалдарды, г) айнек жана керамиканы; д) материалдарды жана эритмелерди, е) полимердик материалдарды жана резинаны, 3) соттук-кол жазма экспертизасы, 4) соттук-биологиялык экспертиза, 5) соттук-психологиялык жана психофизиологиялык экспертиза.

Изденүүчүнүн кошкон жеке салымы диссертациялык изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктары автордун жеке өзү алгандыгында. Коргоого алып чыгуучу жоболор диссертант тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөө натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн натыйжалары окуу процессинде Ош мамлекеттик юридикалык институтунун студенттери үчүн диссертациялык изилдөөнүн алкагында каралган секцияларда жазык-процессуалдык, криминалистика курстарын окутууда пайдаланылган, бул ишке ашыруу актынын болушу менен тастыкталат. Коргоо үчүн берилген негизги теориялык иштеп чыгуулар жана жоболор автордун илимий иш-чараларда жасаган докладдарында чагылдырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган негизги жыйынтыктар КР УАКтын, РИНЦ, Scopus рецензиялануучу басылмаларынын тизмесине кирген журналдарда жарыяланган илимий макалаларда чагылдырылган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Иштин структурасы изилдөөнүн максаттары жана милдеттери менен аныкталат, ал киришүү сөздү, төрт башкы бөлүмдү, 10 бөлүмдү, корутундуну, пайдаланылган адабияттардын тизмесин жана тиркемелерди камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү диссертациянын темасынын актуалдуулугун ачып берет; диссертациянын темасынын негизги илимий программалар (долбоорлор) жана ири илимий долбоорлор менен байланышы; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын практикалык мааниси; коргоого берилген диссертациянын негизги жоболору; изилденүүчүнүн жеке салымы; изилдөөлөрдүн натыйжаларын апробациялоо; диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу; диссертациянын структурасы жана көлөмү.

«Кыргыз Республикасындагы жолдогу унаа кырсыктарынын криминалдык-криминалистикалык мүнөздөмөсү» үч бөлүмдү камтыйт: биринчи бөлүмү “Заманбап шарттарда жол кырсыктарынын мазмунуна жана түрлөрүнө карата жалпы теориялык жана жазык-укуктук мамилелер», экинчи бөлүм «Кыргыз Республикасындагы жолдогу унаа кырсыктарынын криминалдык-криминалистикалык мүнөздөмөсү”, үчүнчү бөлүм «Кылмыштуу

топтор тарабынан алдамчылык, опузалап талап кылуу үчүн жол кырсыктарын инсценировкалоо жана фальсификациялоо ыкмаларынын өзгөчөлүгү», *төртүнчү бөлүм* “Баңги кылмыштарынын жаңы курамдарын Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза мыйзамдарына киргизүү үчүн юридикалык негиздер жана өбөлгөлөр”.

Жалпысынан төмөнкүдөй иштер тергөө аракеттеринин тактикасынын, ошондой эле техникалык жана криминалистикалык жактан камсыз кылуу маселелерине арналган: Р.С. Белкиндин, А.И. Винбергдин, В.А. Жбанковдун, А.А. Закатовдун, П.К. Кривошеиндин, Н.И. Кулагиндин, А.П. Резвандын, Н.А. Селивановдун, Б.П. Смагоринскийдин, М.А. Шматовдун, Т.В. Аверьянованын, А.Ф. Волынскийдин, Н.П. Майлистин, А.М. Зининдин, Ю.Г. Коруховдун, А.Р. Шляховдун, Д.А. Киримовдун, В.Я. Колодиндин, В.А. Образцовдун, С.А. Шейфердин, А.А. Эйсмандин, Б.М. Шавердин ж.б.

Каралып жаткан изилдөө багытына юридикалык окумуштуулар дагы көңүл бурганы логикалуу. Жол кырсыктарын иликтөөдө тергөө практикасында колдонулган криминалистикалык илимдин жалпы жана өзгөчө ыкмаларынын теориясына байланыштуу маселелерди изилдөөдө кылмыш, жазык-процессуалдык укуктун теоретиктери, криминологдор, ошондой эле жол кырсыктарын иликтөөдөгү адистештирилген П. Белкин, Ю.Д. Блувштейн, М.Б. Бирюков, Г.А. Густова, В.Н. Кутафин, В.Н. Кудрявцева, А.М. Кривицкий, В.А. Серебряков, Б.Д. Завидов, Б.Л. Зотова, Г.Р. Зорин, В.И. Жулев, Ю. Шапоров сыяктуу практиктер жана башкалар олуттуу салымын кошушкан. Жол-транспорт кырсыктарын иликтөө методдору боюнча бар болгон илимий адабияттарды талдоо бул маселеге мурда илимий теоретиктердин илимий эмгектеринде көп көңүл бурулуп келгендигин далилдейт. Бул маселе тууралуу анализдер алардын изилдөөлөрүндө- Л.М. Корнеева (1961), И.Г. Маландина (1964), В.В. Клочков (1977), В.И. Жулева (1989), Л.Д. Родионова (1990), О.Д. Ким (1998), А.А. Исаев (1998), А.Г. Алексеев. А. (2001), А.А. Коссович (2003), А.Д. Коленко (2004), С.В. Рыжиков (2004), Е.В. Китаев (2005), И.Н. Горлублинская (2007), В.А. Городкин (2009), Т.В. Демидова (2010), М.В. Афанасьев (2018), ж.б.

Кыргыз Республикасында изилденип жаткан темада жалпы теоретикалык ыкмалар боюнча иштеп чыгууларды киргизишкендер катарында: А.Н. Адилов, А.М. Джоробекова, К.А. Исаева, О.Д. Ким, К.М. Осмоналиев, К.М. Сманалиев, Т.И. Сайфутдинов, В.Ш. Табалдиева, А.Ш. Шаршеналиев ж.б.

Кыргыз Республикасынын жолдорундагы автомобилдик унаалардын санынын көбөйүшү баса белгиленип, бир катар маселелерди чечүү зарылдыгына алып келди, алар ар кандай түрдөгү жана багыттагы транспортту интенсивдүү эксплуатациялоо, коопсуздукту камсыз кылуу, келечектеги айдоочуларды сапаттуу даярдоо жана жол кыймылынын белгиленген эрежелерин сактоо шарттары. Автомобиль жолдорун эксплуатациялоонун эскирген шарттары транспорттун кубаттуулугуна да, динамикасына да дал

келбей калды, натыйжада айдоочулар тарабынан коопсуздук талаптары одоно бузулууда, мунун баары жалпысынан жолдордо түзүлгөн кырдаалды татаалдаштырып жана жол кырсыктарынын жана курмандыктардын олуттуу өсүшүнө алып келди. Азыркы машиналар жогорку ылдамдык көрсөткүчтөрүнө ээ, бул алардын ээлеринин бул мүмкүнчүлүктөрдү пайдаланууну каалоосун жаратат жана жолдордо белгиленген ылдамдык режиминин бузулушуна алып келет. Заманбап автоунаалардын иштеши алардын техникалык мүмкүнчүлүктөрүнө байланыштуу жана өз кезегинде унаанын айдоочусунун да, анын айланасындагы жөө жүргүнчүлөрдүн да коопсуздугун камсыз кылуу көйгөйүн аныктайт. Бул Кыргыз Республикасынын ИИМдин Жол кыймылынын коопсуздугун камсыздоо боюнча башкы башкаруунун (ЖКККББ) компетенциясына кирген жолдордо коомдук коопсуздукту камсыз кылуу боюнча башкы милдет болуп саналат.

Автомобиль жолдорундагы авариянын өсүшү төмөнкү факторлор менен түшүндүрүлөт: *биринчиден*, ЖУКнын катышуучуларына карата (иште баяндалган) ченемдерди ишке ашырууга тиешелүү кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын, ошондой эле башка ченемдик актылардын жетик эместиги; *экинчиден*, бүгүнкү күнгө чейин жол кыймылынын коопсуздугун камсыз кылууга байланышкан иш-чараларды өткөрүүгө тиешелүү максаттуу каржылоо булагы жок; *үчүнчүдөн*, жол кыймылынын коопсуздугун камсыз кылуу менен түздөн-түз байланышкан начар техникалык камсыздоо: а) оперативдүү техникалык техникалар менен; б) диагностика жүргүзүү үчүн заманбап техникалык аппараттар менен жабдылган техникалык кароо станцияларынын жоктугу менен; в) заманбап каражаттары менен автоунаалардын жетишсиз көлөмү; г) жабырлануучуларга алгачкы медициналык жардамды өз убагында көрсөтүүгө тоскоолдук жараткан байланышуу системаларынын жетишпегендиктери, *төртүнчүдөн*, автоунаа каражаттарынын олуттуу өсүшү, бул жол кыймылынын шарттарынын өзгөрүшүнө терс таасирин тийгизип, жолдордо авариянын көбөйүшүнө алып келди. Автор кырсыктын криминалистикалык мүнөздөмөлөрүнүн негизги спецификалык компоненттери болуп төмөнкүлөр саналаарын негиздүү деп эсептейт: **1)** Кырсыктын криминалистикалык мүнөздөмөсү төмөнкүдөй учурларда чагылдырылуучу жалпы жана өзгөчө жеке өз ара көз каранды белгилердин комплексин камтыйт: а) кылмыштардын криминалдык мүнөздөмөсүнүн алып баруучу элементи катарында эсептелген кылмыштын механизминин өзгөчө элементтери, мында өз ара аракеттенүүчү объекттерде ЖУКнын өнүгүшүнүн ар кандай этаптарында (аварияга чейинки, авариялык жана кырсыктан кийинки) материалдык түрдө кесепеттер пайда болгон (чагылдырылган) өз ара байланышкан процесстердин жана абалдардын жыйындысы түшүндүрүлөт; **2)** ЖУКнын башка элементтерине катыштуу аныктоочу рольду алып жүрүүчү ЖУКтын жаралуу ыкмаларынын өзгөчөлүгүндө эреже катары, кийинки жактарда каралат: а) кырсыкка чейинки

шарттарда жүрүм-турумдун өзгөчөлүктөрү; б) кырсыктын жагдайын жана фактысын жашыруу жолу; в) зыяндуу кесепеттердин келип чыгышынын алдын алуу; г) зыяндуу кесепеттердин келип чыгышынын оордугун азайтууга умтулуу; д) жол кырсыгын башка кылмыш катары маскировкалоо, мында мындай мамиле кылмыштын өз алдынча элементи болуп саналат; е) адамдын ЖУК менен катышуусун жашырууда; 3) жолдун жагдайы динамикалык, объективдүү да, субъективдүү да жагдайлардын жетишээрлик татаал жыйындысы болуп саналат, ал автоунаа айдоочусу аны башкарууда эске алууга милдеттүү. ЖУКнын жагдайы өзүнө төмөнкүдөй элементтерди да камтыйт: а) ЖУКнын болгон жери, б) убактысы; в) ЖУКнын болуу жагдайы кылмыш болгон жердин жагдайын гана эмес, ошондой эле анын үч фазасында ЖУК менен коштолгон кошумча факторлордун кошулушун да камтыйт: баштапкы этапта, кульминациялык этапта, акыркы этапта; г) ЖУКна таасир этүүчү факторлор: - айдоочунун абалы, - унаа каражатынын абалы, - аба ырайы-климаттык шарттар, - жол катмарынын абалы, ошондой эле жолдордогу жарыктандыруу абалдары, - автомашиналардын жана жөө жүргүнчүлөрдүн кыймылынын интенсивдүүлүгү жана ылдамдыгы. 4) ЖУК катышуучуларынын инсандык касиеттери: а) социалдык-психологиялык, б) эмоционалдык, в) кесиптик-функционалдык, г) медициналык-биологиялык. 5) жасалган ЖУКнын кесепеттери (мисалы, окуянын катышуучуларын жаракаттандыруу, адамдардын өлүмү, жол жана башка курулмалардын бузулушу, унаа каражаттарынын жана жүктөрдүн кыйрашы, ошондой эле башка материалдык зыян келтирүүлөр). Бул иш боюнча далил булагы болуп калышы мүмкүн болгон кырсыктан кийин артта калган негизги объектилер жана калдыктар. Изилдөөдө сунушталган авариянын криминалистикалык мүнөздөмөлөрүн жалпылоо менен, соттук-медициналык мүнөздөмөлөрдүн мазмунуна кирген жана кырсыкты иликтөөдө аларга жооп берүүнү талап кылган негизги жагдайлардын иштелип чыккан тизмеси сунушталат: 1) жол кырсыгы болгон учур; 2) зыяндын даражасы, кырсык болгон жери, убактысы кандай; 3) жабырлануучулардын саны, алардын ден соолугуна келтирилген зыяндын даражасы жана мүнөзү; 4) материалдык зыяндын даражасы жана мүнөзү; 5) кырсыкта күнөөлүүнү жана жабырлануучуну ташуунун түрү, параметрлери жана техникалык мүнөздөмөлөрү; 6) кырсыктын механизми жана окуя болгон жерде издердин калышы; 7) кырсыкка ким себепкер болгон (жынысы, жашы, айдоочулук тажрыйбасы, психофизиологиялык абалы, өнөкөт оорулары); 8) жол кыймылынын эрежелерин бузуу деген эмне жана алар ким тарабынан бузулган; 9) жол кырсыгынын кесепеттери менен жол кыймылынын эрежелерин бузуунун себептеринин негиздемесин; 10) жол кырсыгына кабылган коомдук транспортко карата транспорттун техникалык абалы, айдоочунун курамынын физикалык абалын контролдоо үчүн кызмат адамдарынын жоопкерчилигинин даражасы такталат; 11) башка кылмышты жашыруу, өч алуу максатында жеке

кызыкчылык үчүн жол кырсыгын атайылап жасоо ыктымалдыгы; 12) жеңилдетүүчү же оордотуучу жагдайлар.

Эмгекте каралган кырдаалда опузалап талап кылууну да, алдамчылыкты да колдонуу менен өзүнүн жагдайларын фальсификациялоо жолу менен жасалган кырсык жасоонун толук структуралык ыкмаларын камтыйт, башкача айтканда, алардагы ыкманын бардык үч элементинин мазмуну жөнүндө сөз кылууга болот, тактап айтканда, ал аракеттерди даярдоо, түздөн-түз жасоо, кылмышты жашыруу. Бул категориядагы иштер кылмышкерлер тарабынан жол кырсыктарын фальсификациялоо жолу менен колдонулган опузалап талап кылуунун кайталанышы жана туруктуулугу менен мүнөздөлөт. Муну алар колдонгондор далилдеп турат: жол кырсыгын жасоонун ошол эле схемалары; белгилүү бир маркадагы унаалар; адатта бирдей убакыт аралыгы; жол рельефинин ошол эле тилкелеринде этаптуу кырсыктарды уюштурууда кылмышкерлердин «кол жазмалары» көп кездешет.

Автор соттук-медициналык профилактиканын жалпы милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат деп ырастайт:

1. кылмыштуу адамдардын кылмыштын белгилүү категориясын жасоосуна көмөктөшүүчү конкреттүү факторлорду жана шарттарды белгилөө;

2. комплекстүү соттук-медициналык чараларды иштеп чыгуу: а) бөгөт коюуга көмөктөшүүчү, жалпысынан кылмыштуу аракеттердин жасалышын болтурбоо; б) кылмыш ишинин белгилүү бир чөйрөсүндө, атап айтканда, конкреттүү адамдардын аракеттери тарабынан;

3. Иштин төмөнкүдөй аспектилери боюнча эксперттик профилактиканын процесстик эмес формасын ишке ашыруу: а) тергелип жаткан иштин жагдайларына, соттук экспертизанын каражаттарын жана ыкмаларын колдонуу практикасына карата маалымдама жана кеңеш берүү; б) эксперттик практиканы талдоо жана колдонуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу; в) зарыл болгон эксперименталдык изилдөөлөрдү жүргүзүү, аларды жалпылоо жана алынган натыйжаларды талдоо; г) сотко чейинки өндүрүштүн субъекттери тарабынан жасалган мыйзамсыз фактыларды таануу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Кырсыктарды фальсификациялоо менен байланышкан иштер боюнча соттук-медициналык профилактиканын объекттери бул чөйрөдө кылмыштуулукту пайда кылуучу жана кайра чыгаруучу себептер жана шарттар гана эмес, жасалган көрүнүш менен өз ара байланышта болгон кубулуштардын жана процесстердин ар кандай аспектилери болуп санала тургандыгына көңүл бурулат, мында зыяндын натыйжасында зыян келтирген укук бузуу, ошондой эле алдамчылык аракеттерди жасоо жолу менен акчалай компенсация алуу максатында зыяндын ордун толтуруу жаатындагы адамдардын тобунун ортосунда келип чыккан татаал конкреттүү мамилелер. Ошол эле учурда соттук-медициналык профилактиканын методдору мындай иш-аракеттердин мүнөзүнө жана багытына жараша эки топко бөлүнөт: а) жалпы профилактиканын ыкмалары, б) спецификалык кылмыштарды жасоону

болтурбоого багытталган жекече алдын алуу ыкмалары, айрым адамдар тарабынан жасалган кылмыштардын түрлөрү.

Бул учурда пайда болгон жагдайлардын татаалдыгы, көп түрдүүлүгү жана өзгөчөлүгү ички иштер органынан укуктук да, социалдык да мүнөздөгү ар кандай чаралардын жардамы менен комплекстүү мамилени талап кылат. Ошону менен бирге биз аварияны фальсификациялоодо төмөндөгү деңгээлдерди караган профилактикалык иш-чаралардын жаңы формаларын жана методдорун колдонууну зарыл деп эсептейбиз: 1) алдын алуунун жалпы ыкмалары; 2) виктимологиялык профилактика; 3) автор эмгекте токтолгон алдын алуунун конкреттүү ыкмалары.

“Изилдөөнүн методологиясы жана методдору” экинчи бөлүмү үч бөлүмдү өзүнө камтыйт: эки бөлүм “Изилдөө объектисинин жана предметинин аныктамасы”, экинчи бөлүм “Изилдөөнүн методдору”.

Изилдөөнүн объектиси болуп изилдөө үчүн көйгөйлүү кырдаалды пайда кылган кубулуштар же процесстер саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп - жол-транспорттук кылмыштарды тергөөнүн укуктук жана соттук-тергөө жана эксперттик практикасы, ошондой эле каралып жаткан кылмыш иштеринин категориясы боюнча кызыкдар тараптардын сотко чейинки өндүрүшүнө каршы аракеттенүүнүн негизги багыттары саналат.

Изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык, тергөө жана соттук практиканын материалдарын, ошондой эле эмгекте келтирилген Ош облусунда жана Ош шаарында болгон жол кырсыктары боюнча экспертизалардын материалдарын изилдеп чыктык.

Ошентип, практикалык материалдарды талдоонун натыйжалары биз карап жаткан маселенин криминологиялык аспектилерин ачууга мүмкүндүк берди. Алар ар кандай оордуктагы жаракат алгандардын, каза болгондордун жана жаракат алгандардын максималдуу саны үч жаш курак категориясына тиешелүү: а) 7 жаштан 15 жашка чейин (мектеп окуучулары) - 12,3%, б) 18ден 24 жашка чейин (студенттер) - 21,2%, в) 55 жаштан 70 жашка чейин (пенсионерлер) - 15,7%.

Ошол эле учурда шаарда, айылда, трассаларда болгон кырсыктардын мүнөзү жана динамикасы ар башка. Алсак, 2019-жылы Ош шаарында - 46,2%, Ош облусунда - 35,7%, Бишкек-Ош унаа жолунда 18,1%. Жалал-Абад шаарында 2019-жылы - 39,8%, Жалал-Абад облусунда - 29,3%, Бишкек-Жалал-Абад жолунда - 30,9%.

Эгерде ЖУК жасоонун сезондуулугун жана регионалдуулугун талдай турган болсок, анда төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот: а) өлүмгө алып келген жана ар кандай деңгээлдеги жаракат алган ЖУК 51% Бишкек-Ош трассасына салыштырмалуу декабрь - февралга туура келет саат 2 ден 5ке чейин; б) Бишкек – Чолпон-Ата трассасына 32%, июнь-сентябрь, 13ден 19 саатка чейин, в) 17% Бишкек шаары, сентябрь – май, саат 7 ден кечки саат 18ге чейин.

Жол эрежесин бузган айдоочулардын күнөөсү: а) транспорт каражатын башкарууга документтердин жоктугу -32%; б) айдоочу ЖУК болгон жерден качып кеткен-9%; в) ылдамдык режиминен ашып кеткен-15%; г) светофордун эскертүүчү сигналына көңүл бурбоо-23%; д) озуп өтүүнүн белгиленген эрежелерин бузуу-21%.

Жөө адамдар тарабынан жол эрежесин бузуу: а) жолдон белгиленбеген жерден өтүү - 47%; б) жол кыймылын жөнгө салуучу сигналдарды этибарга албоо-12%; г) жолдун жүрүүчү бөлүгүндө балдардын болушу-18%; д) жолдун жүрүүчү бөлүгүнө чыгып кетүү-23%;

Жолдордун, жол четиндеги имараттардын, жол инженердик-техникалык коммуникацияларынын техникалык абалына байланыштуу: а) жумушчу светофордун жоктугу -14%; б) жол катмарынын жетишсиздиги - 12%; в) жолдун өтүүчү бөлүгүн сапатсыз же жетишсиз оңдоо -68%; г) жол жээгиндеги инфраструктуранын жоктугу - 6%.

Кырсыктын катышуучуларынын жана аны менен байланышкан кылмыштардын криминологиялык мүнөздөмөлөрүн талдоо авторго төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет, кырсыкты жана аны менен байланышкан кылмыштарды жасаган субъекттер, эреже катары, психологиялык жактан четтеген интроверт, туруксуз психотип жана перманенттик иш-аракеттерге жакын адамдар. Мында жол жагдайы жана ЖУКга чейинки кырдаал транспорт каражатынын айдоочусунун атынан аткаруучунун конкреттүү субъектисиз кылмышка себеп боло албастыгын эске алуу керек. Ал эми инсандык мүнөздөмө, жол кырсыгын жасаган субъекттин инсандык турушунун психологиялык-психиатриялык компоненти кылмыш жасоого түрткү берүүчү фактор катары ойной алат. Ошол эле учурда, бул конкреттүү иш-аракеттерде же аракетсиздикте, ошондой эле жол эрежелерин четке кагуу, өз мүмкүнчүлүктөрүнө ашыкча ишенүү, өзүнүн унаасынын техникалык мүмкүнчүлүктөрүн ашыкча баалоо же сезимдердин стихиялуу жарылышы түрүндө чагылдырылышы мүмкүн. Изилдөө предмети - изилдөө объектинин ажырагыс компонентинен келип чыккан, аны кароонун белгилүү бир тарабы бар, бир же бир нече аспектилерди (тараптарды) камтыйт, изилдөөчүнүн көз карашы менен аныкталат.

Диссертациянын изилдөө предмети – 1) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин изилдөө объектиси үчүн алгылыктуу ченемдери; 2) авариянын келип чыгуу механизминин мыйзам ченемдүүлүктөрүн, ошондой эле аварияны иликтөөдө далилдерди алуунун жана пайдалануунун мыйзам ченемдүүлүктөрү; 3) транспорт каражаттарынын деформациясынын издеринин пайда болушунун жалпы жана атайын мыйзам ченемдүүлүктөрү, ошондой эле аварияны иликтөөдө атайын билимдерди колдонуунун ченемдери.

Изилдөөнүн методдору жана методологиясы изилдөөнүн максаты, милдети, объекти жана предмети менен аныкталат. Изилдөөнүн негизги материалдары

болуп, азыркы Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси, Кыргыз Республикасынын Жол кыймылынын эрежеси саналат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө жазык укугу, жазык-процессуалдык, криминалистика, криминалистика, маалымат технологиялары, социология, психология, медицина тармагындагы илимпоздордун жана башка тармактардагы изилдөөчүлөрдүн илимий эмгектерине мазмундук талдоо жүргүзүлдү. Жолдогу унаа кырсыктарын иликтөөгө байланышкан маселелерди чагылдырып берүүгө багытталган илимий окуулар.

Изилдөөнүн методологиясы изилденип жаткан проблематикасынын секторлор аралык (комплекттүү) мүнөзү менен аныкталган, мында коюлган милдеттерди чечүүдө автор материалисттик диалектиканын ыкмаларын колдонгон, мында төмөнкүдөй фундаменталдык принциптерге кайрылган: изилденип жаткан кубулуштардын бүтүндүгү; кубулуштардын ортосундагы ички карама-каршылыктын болушу; кайталануучулук; алардын өнүгүшүндөгү прогресс.

Жол кырсыктарын талдоонун баштапкы чекити анын таралышынын бир катар концепциялары болду, атап айтканда: социалдык-психологиялык, социологиялык, маданий, антропологиялык жана укуктук.

Проблеманы изилдөөдө биз ага көп деңгээлдеги мамиле кылуунун зарылдыгын эске алдык.

Ошентип, жалпы илимий методдор негизинен юридикалык илимде бизди кызыктырган көрүнүштөрдү түшүнүү үчүн актуалдуу маселелерди ачуу менен байланышкан маселени теориялык жактан негиздөөдө колдонулган. Ошону менен бирге жалпы илимий методологияга: анализ-синтез, системалык анализ, синергетикалык ыкма, индукция, дедукция, логикалык метод ж.б.

Мамлекеттик органдар тарабынан жол кырсыктарын иликтөөнү камсыз кылуу жаатында өткөн жана болуп жаткан процесстерди сүрөттөө үчүн атайын методдор колдонулган. Кыргыз Республикасындагы жол кырсыктарынын алдын алуу системасын структуралаштыруу, уюштуруу жана иш алып баруу маселелерин бөлүп көрсөтүүдө автор тарабынан системалык-структуралык жана функционалдык мамилеге өзгөчө көңүл бурулган.

Каралып жаткан чөйрөдөгү социалдык четтөөлөрдүн себептерин талдоодо автор анын үч негизги деңгээлинен баштаган. Биринчи деңгээл жеке, дагы эле психологиялык деп аталат, жеке деңгээлде жол кырсыгын жасаган адамдын кылмыштуу жүрүм-турумунун жалпы себептери чагылдырылган. Экинчи деңгээлге социологиялык деңгээл кирет, анда адаптацияланбаган инсанга көңүл бурулат, ага (изилдөөдө көрсөтүлгөндөй) төмөнкүдөй чөйрөлөр таасир этет: экономика, социалдык мамилелер, саясат, укуктук жөнгө салуу, инсанды курчап турган коомдун адеп-ахлактык абалы.

Мындан тышкары, салыштырмалуу укуктук талдоо жана чет өлкөлүк мыйзамдарды контент-талдоо ыкмаларын колдонуу менен изилдөө учурунда, мезгилдүү басылмаларда жана илимий диссертацияларда жарыяланган автор жол кырсыгына байланыштуу көйгөйлүү аспектилерди чечүү боюнча өзүнүн көз карашын жана аргументтерин негиздүү түрдө көрсөтө алды. Мында автор илимий профилдеги 10-12 жылдык акыркы эмгектеринде камтылган методологиялык мүнөздөгү изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын эске алган.

Үчүнчү бөлүм “Жол кырсыгын иликтөөдө сотко чейинки өндүрүштү криминалистикалык камсыздоо маселеси” үч бөлүктү өзүнө камтыйт: *эки бөлүмдү “Тергөө органдарынын эксперттер жана адистер менен өз ара аракеттенүүсүнүн маңызы жана көйгөйлөрү, алардын алдын алуучулук ишкердүүлүктөрү”, экинчи бөлүм “Жол кырсыгын иликтөөдө объективдүү контролдоонун жана маалыматтык моделдөөнүн техникалык-криминалистикалык каражаттарын пайдалануу”, үчүнчү бөлүм “Жол кырсыгын инсценировкалоо жана фальсификациялоо менен байланышкан тергөө аракеттерин өндүрүү тактикасынын типтүү модели”*

Тергөө органдары менен эксперттик мекемелердин кызматкерлеринин ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн негизги формаларынын мазмундук компоненти төмөнкүлөр болуп саналат деп ырасталат: 1) ЭКО кызматкерлеринин кырсыкты иликтөө үчүн түзүлгөн тергөө тобуна катышуусу. Ошол эле учурда тергөөчү ЭКОНун жетекчиси менен өз ара аракеттенүү үчүн эксперттик мекеменин кызматкерлерин зарыл билимдердин өзгөчөлүктөрүнө жараша тандап алат; 2) биргелешкен пландаштырууну жана кырдаалдык өз ара аракеттенүүнү уюштуруу, ар бир этапта тергөөнү талап кылган жеке жана биргелешкен милдеттерди, ошондой эле тергөө кырдаалын өзгөртүүнүн жол-жобосунун өзгөчөлүктөрүн, колдонуу жана практикалык пайдалануу маселелерин аныктоо жана тактоо максатында тергөөчүнүн жана эксперттин атайын техникалык каражаттардын; тергөөнүн ар бир этабында талап кылынган жеке жана биргелешкен милдеттерди, ошондой эле тергөө кырдаалы өзгөргөндө аракеттенүү тартибинин өзгөчөлүктөрүн, атайын техникалык каражаттарды колдонуу жана иш жүзүндө колдонуу маселелерин аныктоо жана конкреттештирүү максатында тергөөчүнүн жана эксперттин биргелешкен пландоосун жана кырдаалдык өз ара аракеттенүүсүн уюштуруу; 3) ЖУК жөнүндө иштер боюнча зарыл болгон техникалык-криминалисттик каражаттарды натыйжалуу колдонуу менен байланышкан биргелешкен уюштуруу иш-чараларын иштеп чыгууга катышуу; 4) адис менен эксперттин биргелешип катышуусу атайын билимдерди пайдалануу талап кылынган конкреттүү тергөө амалдарын жүргүзүү планын түзүү; 5) мекемелердин адистеринин жана эксперттеринин ЖУК жагдайлары боюнча потенциалдуу версияларды чыгарууга жана атайын криминалисттик каражаттарды колдонуу менен версиялардын маалыматтарын текшерүүгө, анын ичинде ЖУК

фальсификациясы жана инсценировкасы менен байланышкан иштер боюнча да катышуусу; 6) тергөө аракеттерин жүргүзүүгө түздөн-түз катышуу, мында анын бардык катышуучулары өз ишин компетенциясынын чегинде жана мурда түзүлгөн планга ылайык жүзөгө ашырышат; 7) далилденүүгө тийиш болгон жагдайларды аныктоо максатында, анын ичинде айдоочу жашырынып кеткен ЖУК ачылбаган жерден ЖУК издерин жана башка буюм далилдерин натыйжалуу пайдалануу боюнча зарыл чараларды көрүү; 8) тергөө аракеттеринин жүрүшүн жана жыйынтыктарын протоколго белгилөөдө жардам көрсөтүү, анын ичинде ИТКды пайдалануу менен. Мында зарыл болгон учурда адис тергөөчүгө өзүнүн сын-пикирлерин жана түшүндүрмөлөрүн көрсөтүү менен тергөө аракетинин протоколунун схемаларын, таблицаларын, чиймелерин, түшүндүрмө тиркемелерин түзүүгө жардам берет; 9) тергөө тобунун катышуучулары тарабынан алынган натыйжаларды биргелешкен талкуулоону жүргүзүү, эгерде кемчиликтерге же жаңылыш аракеттерге жол берилсе, мүмкүн болушунча аларды четтетүү боюнча чараларды көрүү; 11) Заманбап криминалистикалык каражаттарды колдонуу менен тергөө аракеттерин уюштуруунун алдыңкы ыкмалары боюнча методикалык жана маалыматтык материалдарды даярдоо.

Автор эксперттик практиканын негизинде иштелип чыккан соттук экспертизанын прикладдык формасы бир катар олуттуу кемчиликтерге дуушар болгондугун, алар төмөндөгүлөрдөн көрүнүп турганын белгилеген: 1) экспертизаларды дайындоонун жана өндүрүүнүн колдонуудагы механизми Кыргыз Республикасынын ИИМинин Эксперттик-криминалисттик кызматынын кызматкерлеринин сотко чейинки өндүрүш органдарынан көз карандысыздыгын жана жекече мамилесин толук өлчөмдө камсыз кылууга жөндөмдүү эмес, анткени алардын бардыгы бирдиктүү системанын бөлүгү болуп саналат жана бирдиктүү ведомстволук корпоративдик кызыкчылыкты билдирет; 2) экспертизаларды жүргүзүүнүн жана дайындоонун аракеттеги схемасында Кыргыз Республикасынын ИИМинин Эксперттик - криминалисттик кызматынан, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Соттук экспертизалардын мамлекеттик борборунан (СЭМБ) эксперттик корутунду алынышы мүмкүн. Тергөө жүргүзүү органдарына берилген мындай эркин тандоо эксперттерди жекече субъективдүү тандоо, күтүлгөн натыйжаны жана эксперттик тыянактарды эсептөө менен экспертиза жүргүзүү ордун аныктоо үчүн өбөлгө болуп саналат; 3) тергөөчүлөр тарабынан колдонулган индивидуалдаштыруунун жана субъективизмдин бул схемасы акыр аягында бул чөйрөдө болгон илимий потенциалдын жоюлушуна алып келет, конкреттүү ведомствонун адистери ашыкча ведомстволор аралык атаандаштыкка жана ишенбөөчүлүккө, ошондой эле эксперттин тыянактарынын жана корутундусунун объективдүүлүгүнө карата тергөөнүн башка катышуучулары тарабынан мүмкүн болгон шектенүүлөргө алып келбейт.

Илимий изилдөөнүн жүрүшүндө автор тергөөчүнүн, эксперттин жана адистин өз ара аракеттенүүсүнүн сапатын жана натыйжалуулугун оптималдаштыруу үчүн арналган бир катар сунуштарды иштеп чыккан: 1) ведомстволор аралык деңгээлде эксперттик иштин укуктук базасын бүгүнкү күнгө коюлган талаптарга, ошондой эле криминалдык чөйрөдө байкалган заманбап тенденцияларга ылайык унификациялоо; 2) кылмышты иликтөө учурунда экспертиза жүргүзүүнүн алкагында эксперттердин практикалык ишин эксперттик бөлүмдөрдүн жетекчилери тарабынан туруктуу контролдоо мүмкүнчүлүгүн ишке ашыруу боюнча иш-чараларды жана алардын укуктук негиздерин иштеп чыгуу; 3) тергөөчүнүн, эксперттин, адистин жалпы алдын алуу ишинин негизги багыттарын аныктоо (ыкмасы, максаты, мүнөзү жана ишке ашыруунун орду боюнча); 4) эксперттин, адистин корутундуларынын жыйынтыктарын практикалык колдонуу боюнча көйгөйлүү маселелерди чечүү жана учурдагы тергөө маалыматтарын алмашуу боюнча өз ара аракеттенүү; 5) ЖУК менен байланышкан типтүү кырдаалдар боюнча программалык сунуштамаларды жана насааттарды иштеп чыгуу.

Иште ЖУК иликтөөдө программалык моделдештирүүнү колдонуу төмөнкүлөргө мүмкүндүк берери негизделген: 1) автоунаатун кыймылынын динамикасын аны курчап турган кырдаалда шарттуу жүрүү жолу боюнча кайра иштеп чыгууга; 2) объективдүү баштапкы маалымат болгондо ЖУК учурунда кагылышуунун механизмдин графикалык түрдө долбоорлоого; 3) окуя болгон жердин баарын камтуу менен, ошондой эле анын катышуучуларынын айрым секторлорун камтуу менен автоунаатун кырдаалдык кагылышууларынын ар кандай варианттарын реконструкциялоого мүмкүндүк берет; 4) таасир этүүнүн динамикалык Күчтөрүнүн, ылдамдык параметрлеринин көрсөткүчтөрүн эсептөөгө талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет; 5) көп өлчөмдүү мейкиндик сүрөттөлүшүндө, ар кандай ракурстар жана проекциялар алдында ЖУК кайра түзүлгөн реконструкциясын кароого мүмкүндүк берет; 6) мындай базалык модулдарда Евразесте эксплуатацияда турган транспорт каражаттарынын техникалык өзгөчөлүктөрүнүн параметрлеринин программасынын жана көп өлчөмдүү техникалык проекциялардын камтылышы ЖУК жөнүндө иштер боюнча жүргүзүлгөн талдоонун натыйжалуулугун жана сотко чейинки өндүрүштүн мөөнөтүн жогорулатат; 7) модулдун программасында маалыматтык-издөө системасы экспертке жана адиске тергөө жана сот органдары тарабынан анын алдына коюлган, анын ичинде ЖУК жагдайларын жасалмалоо жана инсценировкалоо менен байланышкан кылмыш иштери боюнча маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет.

ЖУК жөнүндө иштер боюнча экспертизаларды программалык-маалыматтык коштоонун маанилүү практикалык натыйжасы кылмыш окуясын компьютердик моделдөө мүмкүнчүлүктөрүнүн базасында жол-транспорт кырсыгын реалдуу шарттарда кайталоого мүмкүндүк берүүчү маалыматтык таанып-билүүчүлүк-консультациялык системаларды түзүү болуп саналат. Азыр өз алдынча

ведомстволук программалык системаларды маалыматтык камсыздоонун жана келечектүү моделдөөнүн бирдиктүү локалдык системасына интеграциялоо үчүн жагымдуу шарттар түзүлдү, ал тиешелүү шарттарда бардык укук коргоо органдары үчүн программалык системага айланышы мүмкүн.

Жол кырсыктары менен байланышкан кылмыштар боюнча тергөө өндүрүшүнүн практикасына заманбап инновациялык технологиялардын негизинде, транспорт кырсыгынын себептерин жана окуясын компьютердик моделдөөгө негизделген, тергөө жүргүзүү менен алектенген субъекттердин жана эксперт-адистердин биргелешкен өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжалуулугун оптималдаштыруу жана жогорулатуу, ошондой эле акыркы жылдары түзүлгөн жол кырсыгынын чыныгы абалы жана курмандыктардын саны тынымсыз көбөйүп жаткандыгы менен шартталган.

Ошондой эле бул бөлүмдө төмөнкүлөр берилген: 1) алдамчылыкты жана опузалап талап кылууну жасоо үчүн ЖУК инсценировкасы жана фальсификациясы менен байланышкан тергөө аракеттеринин өндүрүшүнүн типтүү модели, ал бир катар каталарды болтурбоого, иштердин бул категориясы боюнча сапаттык деңгээлди жогорулатууга мүмкүндүк берет, 2) ЖУК жагдайларын аныктоо боюнча кылмыштарды ачууну жана иликтөөнү камсыз кылуунун типтүү маалыматтык модели.

Төртүнчү бөлүм “Жолдогу унаа кырсыгы жөнүндөгү иш боюнча соттук экспертиза: илимий, укуктук жана уюштуруу-методикалык маселелер” үч бөлүмдү өзүнө камтыйт: биринчи бөлүм “Заманбап шарттарда жолдогу унаа кырсыгын иликтөөдө экспертиза жүргүзүүнүн көйгөйлөрү жана өзгөчөлүктөрү”, экинчи бөлүм “Жол кырсыгын иликтөөдө комплекстүү экспертизалардын заманбап мүмкүнчүлүктөрү жана аларды классификациялоо”, үчүнчү бөлүм “Жолдогу унаа кырсыктары жөнүндө иштер боюнча тергөөгө каршы аракеттенүү”.

Маселени комплекстүү изилдөөнүн негизинде, "комплекстүү экспертизанын" мазмунун соттук экспертизанын жалпы методикасынын түзүүчүсү катары сүрөттөгөн үстөмдүк кылган белгилерге автор аларга төмөнкүлөрдү киргизүү керек деп эсептейт:

1) экспертизанын болжолдонгон объекттерин - тергөө өндүрүшүнүн алкагында чогултулган буюмдук далилдерди, атайын тергөө аракеттеринин натыйжалары боюнча алынган материалдарды, күбөлөрдү, күбөлөрдү, жабырлануучуларды комплекстүү, көп тараптуу талдоо;

2) өзгөчөлүктөрүн ачууга жөндөмдүү, өзүнүн мазмунунда маанилүү маалыматтардын максималдуу көлөмүн алуу;

3) криминалистика менен байланышкан илимий изилдөө тармактарында алынган атайын заманбап илимий ыкмаларды, билимдерди жана көндүмдөрдү колдонуу;

Автор жогоруда саналып өткөн басымдуу белгилердин ичинен эң маанилүүсү болуп акыркы Белги саналат деп эсептейт, атап айтканда,

криминалистика менен чектеш илимий изилдөө тармактарында алынган атайын заманбап илимий методдорду, билимдерди жана көндүмдөрдү колдонуу, анткени автор тарабынан сунушталган саналып өткөн белгилердин биринчи экөө жүргүзүлгөн экспертизалардын бардык түрлөрүнө кирет.

Иште берилген анализдерге жана андан алынган тыянактарга байланыштуу, тиешелүү кесиптик компетенциясы, көндүмдөрү жана техникалык камсыздоосу бар облустук эксперттик - криминалистикалык борборлордун негизинде ЖУК жөнүндө иштер боюнча экспертизаларды жүргүзүү боюнча өз алдынча адистештирилген бөлүмдөрдү түзүү сунушталат. Бул төмөнкүлөрдү жогорулатууга мүмкүндүк берет деп болжолдонууда: биринчиден, изилдөөлөрдүн натыйжалуулугун жана баарынан мурда, ЖУК жөнүндө иштер боюнча комплекстүү экспертизаларды жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн, илимий изилдөөлөрдүн ар кандай тармактарында атайын илимий билимдерге ээ адистердин катышуусу менен; экинчиден, ишти мындай уюштуруу экспертизаларды жүргүзүү мөөнөттөрүн кыскартууга жана алардын натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет; үчүнчүдөн, кыйла татаал жана резонанстуу иштер боюнча ЖУК болгон жерлерди сапаттуу криминалистикалык коштоону камсыздоого өбөлгө түзөт.

Жол кырсыктарын жана аларга байланыштуу кылмыштарды иликтөөдө, "комплекстүү экспертизанын" дайындалышын жана өндүрүшүн объективдүү мыйзам ченемдүүлүк, функционалдык аракет катары баалоо керек, ал илим, искусство жана дин жаатында аларды алуунун ар кандай заманбап булактарынан топтолгон атайын билимге негизделген. Мындан тышкары, "комплекстүү экспертизанын" теориясын жана практикасын өнүктүрүүдө негизги чечүүчү аргумент болуп, ал соттук экспертизанын башка түрлөрү боюнча өз-өзүнчө жооп бере албаган суроолорго жооп издөөгө өбөлгө болоору аныкталат. Илимий потенциалды эксперттик изилдөөлөрдү жүргүзүүдө концентрациялоо жана алардын келечектүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү максатында, криминалистикалык илимдин теориясында болгон, ЖУК иликтөөдө колдонулган бир катар өз ара байланышкан соттук экспертизаларды ЖУК пайда болуу механизмин аныктоо үчүн комплекстүү экспертизаларга практикалык бириктирүү сунушталат. Бул үчүн бул экспертизанын ишин мыйзамдуу түрдө жөнгө салуу, аны өндүрүш ыкмалары, колдонулган илимий изилдөө методдору, орду, максаты, милдеттери боюнча координациялоо зарыл.

Изилдөөнүн жүрүшүндө жол кырсыгын иликтөөдө психологдун катышуусу менен экспертиза комплекси төмөнкү түрлөргө бөлүнүшү керектиги аныкталды:

1.1. комплекстүү психологиялык, физиологиялык жана автотехникалык экспертиза;

1.2. комплекстүү медициналык-психологиялык экспертиза (соттук медицина тармагындагы адистердин катышуусу менен), мында негизги милдет-ЖУК катышуучуларынын өздөрүнүн аракеттерин түздөн-түз баалоо, ошондой эле

ЖУК болгонго чейин жана андан кийин алардын андан аркы эмгектенүүсүнүн (эмгекке жарамдуулугунун) потенциалын аныктоо;

1.3.комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза-адамдын акыл-эси соо эместиги жокко чыгарылбаган, психикалык кемчилдиктин белгилери байкалган ЖУК катышуучуларына карата жүргүзүлөт;

1.4.комплекстүү психологиялык-криминалисттик экспертиза-адамды идентификациялоонун атайын криминалисттик ыкмаларын колдонуу менен бирге, алардын интеллектуалдык ишмердигинин өзгөчөлүктөрү боюнча ЖУК катышуучуларын идентификациялоо максатында жүргүзүлөт;

1.5.комплекстүү соттук-психологиялык жана физиологиялык экспертиза негизги милдеттер, алар төмөнкүлөрдөн турат: а) айдоочунун психофизиологиялык абалынын калыптанган анык белгилерин талдоодо, алар жол кырсыгын жасоого таасир этиши мүмкүн; б) стресстик кырдаалда жүрүм-турумуна таасир эте алган эмоционалдык түзүүчүлөрдүн жыйындысын талдоо жана аныктоо; в) Жол кырсыгынын курмандыгы болгон жабырлануучунун психотипин аныктоо. ЖУК жөнүндө иштер боюнча психологиялык экспертиза төмөнкүлөрдү аныктоо максатында жүргүзүлөт: а) экстремалдык шарттардан улам келип чыккан ЖУКнын катышуучуларында жүрүп жаткан психикалык процесстердин өзгөчөлүктөрүн; б) инсандын, жүргүнчүнүн, айдоочунун, жөө жүргүнчүнүн абалынын өзгөчөлүктөрүн жана алардын психикалык касиеттеринин көрүнүшүн; ЖУК болгон учурда; в) конкреттүү кырдаалда ЖУКнын катышуучуларынын жүрүм-турумуна таасир эткен интеллектуалдык мотивациялык жана эмоционалдык-эрк чөйрөлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн; г) ЖУКнын катышуучуларынын мүнөздүк өзгөчөлүктөрү (темперамент, белгилүү бир өзгөчөлүктөрдүн болушу ж.б.). Комплекстүү психологиялык автотехникалык жана физиологиялык экспертиза дайындоодо төмөнкү маселелерди чечүүгө болот:

1.6.ЖУКга катышуучунун түзүлгөн кооптуу жол жагдайын адекваттуу кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн аныктоо;

1.7.кырсык болгон жердеги конкреттүү жагдайларда алардын ар биринин жеке психофизиологиялык өзгөчөлүгүнө негизденүү менен ЖУКнын катышуучуларынын пайда болгон кооптуу жол кырдаалына реакциянын пайда болуу потенциалынын убактылуу параметрлерин аныктоо;

1.8.жол кырсыктарынын катышуучусунун түзүлгөн конкреттүү жол жагдайында белгилүү мүнөздөгү аракеттерди аткаруу мүмкүнчүлүгүн аныктоо.

Автор бул комплекстүү экспертиза автотехникалык экспертизанын түрчөсүнө кире албайт деп эсептейт, анткени бул чөйрөдөгү атайын билимдер жогоруда айтылган маселелерди чечүү үчүн зарыл болгон психофизиология жаатындагы билимдерин камтыбайт. Мындан тышкары, бул жагдайда, бул жол кырсыгынын катышуучуларынын психикасына таасирин тийгизиши мүмкүн эмес, ар кандай жетишерлик татаал өзгөрүлмө себептер адамга тийгизген таасирин эске алуу зарыл.

Автор өз изилдөөсүндө эксперттин маалыматтык издөө системасы криминалисттик система менен бирдикте атайын колдонуунун продуктусу катары көрсөтүлөт деген тыянакка келет, анткени алар өздөрүнүн потенциалын өзгөчө ишмердүүлүктө ишке ашырышат жана кылмыштуулукка каршы күрөшүүгө арналган, ал эми алардын милдеттери жазык сот өндүрүшү менен тыгыз байланышта.

Аталган маанилүү мүнөздөмөлөр эксперттин маалыматтык-издөө системаларынын мазмунун жана түзүлүшүн тандоодо жана системанын түзүмүндө алардын классификациялык белгилерин аныктоодо артыкчылык катары берилет. Дал ушул эксперттик изилдөөлөрдүн мазмуну жана өндүрүш көлөмү алар арналган изилдөөлөрдүн өзгөчөлүгүн жана функционалдык арналышын аныктоочу белги болуп саналат. Конкреттүү маалымат жана издөө системасынын максаты маселеси алар түзүлгөн чечүү үчүн эксперттик маселелерди эске алуу менен чечилет.

Эмгекте төмөнкү көйгөйлөрдүн бар экендиги көрсөтүлгөн: 1) жолдун сапатынын төмөндүгү, анын жолдорду эксплуатациялоо үчүн коюлган мамлекеттик стандарттарга ылайык келбегендиги жана окуяга таасир этүүчү эң көп кездешүүчү шарт болуп саналат; 2) колдо болгон заманбап техникалык мүмкүнчүлүктөрдү жана алдыңкы илимий жетишкендиктерди пайдалануу менен тийиштүү компетенттүү изилдөө жана зарыл эсептөөлөрдү жүргүзүү жок; 3) эксперт өзүнө берилген жазык – процесстик мыйзамдардын жана "соттук-эксперттик иш жөнүндө" мыйзамдын ченемдеринин алкагында негизделген эксперттик демилге укугун натыйжалуу пайдаланбаса; 4) жол – транспорт кырсыктарын жана кылмыштарды тергөөнү пландаштырууда жана уюштурууда тергөөчү тергөө өндүрүшүн техникалык-криминалисттик камсыз кылуу контекстинде криминалисттик илим сунуш кылган сунуштамаларга дайыма эле кайрыла бербейт.

Бул бөлүмдө соттук автотехникалык экспертизанын мазмунуна карата автордук мамилелер чагылдырылган, ошондой эле: 1) негизги милдеттер: а) ЖУК жагдайларын аныктоого карата; б) кагылышуу издерин экспертизалоодо; в) техникалык абалды жана техникалык каражаттын түйүндөрүнүн деталдарын экспертизалоодо. 2) алар боюнча коюлган милдеттерди дайындоодогу жана чечүүдөгү маселелердин программасы

Жол-троссологиялык экспертизага байланыштуу суроолордун программасы иштелип чыкты жана сунушталды.

Эмгекте каршылык көрсөтүү сотко чейинки өндүрүштө да, соттук өндүрүштө да таптакыр бардык этаптарда көрүнөөрү белгиленген, бул контекстте криминалистика теориясы тарабынан иштелип чыккан жана негизделген өздүк методдор сунушталат жана сунушталат, алар жол кырсыгына байланыштуу кылмыштарга каршы аракеттенүү көрүнүштөрүнүн бардык формаларын аныктоого жана алдын алууга багытталган.

Бул жол-транспорт кылмыштарын тергөө өндүрүшүндө автор таандык болгон өзгөчө, бул кылмышка гана мүнөздүү болгон каршы туруунун формаларын, ыкмаларын жана ыкмаларын бөлүп көрсөтүү керек деп негизденет:

1) ЖКККБ же ЖК инспектору келгенге чейин окуя болгон жерде 9% кылмыштын изин жашыруу. Каршы аракеттенүүнүн бул формасы көбүнчө түнкүсүн жана кечинде, Начар жарыкта жана көрүү чектелген шарттарда кездешет, мындай кырдаалда кырсыкка күнөөлүү айдоочу окуя болгон жерде киргизген өзгөртүүлөрү же кырсыкка катышкан өзүнүн унаасынын жана башка транспортунун абалын өзгөртүү жолу менен кылмыштын изин мүмкүн болушунча жашырууга аракет кылат.

2) автор тарабынан талданган кылмыш иштеринин материалдарынын жалпы санынын 24% учурларда, тергөөнүн катышуучуларына ачык таасир көрсөтүү (коркутуу, шантаж, материалдык сый акы сунуштоо түрүндө).

3) талданып жаткан кылмыш иштеринен 27% учурларда кылмыш окуясы жөнүндө тергөө өндүрүшү үчүн маанилүү маалыматтарды, алардын булактарын жашыруу, ошондой эле кылмыш субъектинин авария болгон жерден жашырынууга аракет кылуу, тергөө аракеттерин жүргүзүү үчүн келбей коюу, Кылмыш окуясы жөнүндө жаңы маалыматтарды жашыруу.

4) 1,5% учурларда тергөө маалыматын толук же жарым-жартылай жок кылуу менен байланышкан, же процесстик эмес, бирок өлүм менен байланышкан тергөө өндүрүшү үчүн маанилүү болгон аракеттер кездешет. Мындай аракеттер ЖУК окуясына катышкан транспортту жок кылуу же толук ажыратуу, автомобилдин бөлүктөрүн жана механизмдерин алмаштыруу, кан издерин жок кылуу жана тормоздук изин өзгөртүү жолу менен жүргүзүлөт.

5) 13% учурларда кылмыш окуясы жөнүндө маалыматты жабуу же атайылап фальсификациялоо болот. Окуя учурунда транспорт каражаты алган зыянга өзгөртүүлөрдү киргизүү аракети, жабыркоолордун бар экендигин жана аларды алуунун себептерин күбөлөндүргөн автомобилдин тирөөч кузовунун бөлүктөрүн алып салуу же толук алмаштыруу, транспорт каражатынын өзүн атайылап жок кылуу, болгон окуянын айдоочунун өзү көрсөткөн версиясына инсценировкалоо шарттарын түзүү.

6) тергөө жүргүзүүгө тартылган эксперттерге жана адистерге таасир этүү аракети. Бул көпчүлүк учурларда сотко чейинки териштирүүнүн акыркы натыйжасы көп жагынан эксперттин, адистин тыянактарына жана корутундусуна көз каранды экендиги менен шартталган.

7) билдирилген талаптардын, өтүнүчтөрдүн, нааразылыктардын көп саны менен тергөөгө келбей коюунун себебин бүдөмүк туюндуруу менен тергөөгө зарыл болгон аракеттерди жүргүзүү үчүн келбей коюунун жолу менен тергөөгө максималдуу тоскоолдук кылуу. Тергөө практикасын талдоонун натыйжалары боюнча кылмыш иштеринин талданган материалдарынын санынын 12% тергөө өндүрүшүнүн жол берилген максималдуу мөөнөттөрү менен аяктагандыгы,

кылмыш иштеринин 3% ы 3 айдан 4 айга чейинки мөөнөттөрдөн ашып кеткендиги, 7% ы 7 айдан ашкандыгы жана 2% ы бир жылдан ашык болгондугу аныкталган.

8) адаттагыдай эле коомдук пикирде окуянын күнөөкөрлөрүнө карата белгилүү бир боор ооруу жана боор ооруу сезими калыптанып калды, муну күнөөлүүлөр өздөрү активдүү колдонушат жана бул сезимди тергөөчүгө гана эмес, жабыр тарткан тарапка да мүмкүн болушунча колдоого жана өнүктүрүүгө аракет кылышат. Жабыр тарткандар жана жабыр тарткандар жол кырсыгына себепкер болгон адамдын жазасын жеңилдетүүгө, анын аракетин жеңилдетүүчү же актоочу себептерди издөөгө же жазык куугунтугун таптакыр токтотууга аракет жасаган учурлар көп кездешет.

9) 16% учурларда укук коргоо органдарынын кызматкерлери болуп саналган тааныштары аркылуу тергөөгө басым жасоого аракет кылышат, мында 7%ы ЖККББнын кызматкерлери (туугандары, балдары, күйөөсү, аялы), 28%ы эксперттик мекемелердин өкүлдөрү (кесиптештери, жакын туугандары, тааныштары), 6%ы сот, "телефон укугу" прокуратурасы аркылуу тергөөгө таасир көрсөтүшөт.

10) 73% учурларда окуя тууралуу маалыматты алмаштыруу, кылмыш жөнүндө бурмаланган же жалган маалыматтарды берүү, алиби фальсификациялоо, мурда берилген көрсөтүүлөрдөн баш тартуу жолу менен жүргүзүлөт.

11) 5% учурларда башка оор кылмышты жашыруу, кылмыш окуясынын курамдык элементтерин жарым-жартылай өзгөртүү максатында кокустук окуя, кокустук окуя катары инсценировкаканын ар кандай түрлөрүнүн аракеттери кездешет.

12) 9% учурларда психикалык жана дене-бой бузулууларын симуляциялоо, субъекттин кылмыш окуясынан жазыктык куугунтуктоодон качуу максатында биологиялык жашты азайтуу учурлары кездешет.

Корутунду. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде төмөнкү тыянактар чыгарылат:

1. Жол-транспорт кылмыштарын криминалистика позициясынан ЖУК факторлорун жана жагдайларын эске алуу менен дифференциациялоо төмөнкү милдеттерди чечүүгө мүмкүндүк берет: 1) ЖУК иликтөөнүн жалпы жана жеке методикаларын, алардын түрлөрү боюнча классификациясына жараша иштеп чыгуу; 2) ЖУК таралышынын бүгүнкү күнгө карата байкалган тенденцияларына жараша тергөө аракеттерин жүргүзүүнүн натыйжалуу тактикасын иштеп чыгуу (мисалы: кылмыштуу топ тарабынан жасалган ЖУК жагдайларын инсценировкалоо жана фальсификациялоо, ошондой эле атайын тергөө аракеттери зарыл болгон учурда өндүрүш үчүн алгачкы текшерүү органдарын тартуу; 3) процесстик документтерде ЖУК жөнүндө иштер боюнча бирдиктүү терминологиялык түшүндүрмөлөрдү бул үчүн адистерди тартуу менен пайдаланууну камсыз кылууга; 4) изилденүүгө тийиш болгон

объекттердин тизмесин, ошондой эле коюлган милдеттерди чечүү үчүн баштапкы маалыматты аныктоого; 5) болуп жаткан ЖУК түрүнө жараша эксперттик изилдөөлөрдүн чөйрөсүн аныктоого; 6) пландоо этаптарынын мазмундук курамын аныктоого жана ар бир түр үчүн экспертизанын типтүү түрүн дайындоо учурун белгилөөгө; 7) комплекстүү эксперттик изилдөөлөр үчүн үлгүлөрдү алуу методикасын иштеп чыгууга; 8) жасалган ЖУК өзгөчөлүгүнө жараша эксперттик изилдөөнүн кыйла натыйжалуу методикасын иштеп чыгуу; 9) экспертизанын салттуу жана салттуу эмес түрлөрү боюнча эксперттик изилдөө процессин алгоритмдештирүү; 10) ЖУК иштери боюнча объекттерди изилдөөнү жүргүзгөн алдыңкы эксперттик мекемелердин тажрыйбасын колдонуу.

1. Автор мурунку авариялык абалдын шарттарын түзүүгө жана бул шарттардын түздөн-түз жол жана автоунаа менен өз ара байланышына таасир этүүчү негизги өбөлгөлөр деп эсептейт: **I.** жалпы себептер туруктуу шарттарга байланыштуу: 1) жолдордун, трассалардын, магистралдардын сапатынын жана инженердик – техникалык абалынын коопсуз эксплуатациялоонун заманбап стандарттарына, анын ичинде ЕврАзЭСтин стандарттарына ылайык келбеши; 2) жол кыртышын долбоорлоодо жана курууда колдонулуучу инженердик - техникалык нормалардын эскиргендиги, бул айдоочулардын бул жолдорду пайдалануусуна терс таасирин тийгизүүдө; 3) жол катмарынын өтө жогорку эскириши жана сапатсыз, жол катмарынын капиталдык жана учурдагы ремонту; 4) кырсык болгон жерде жол катмарынын долбоорлонгон мүнөздөмөлөрү б. а. (бурулуштар, насостор, авариялык чөнтөктөр, люктар, жол кыймылын убактылуу жана туруктуу бөлгүчтөр); 5) автомобилтранспорттун кыймылына тоскоол болуучу курулмалар, бак-дарактар, тирүү тосмолор, дренаждык Шаймандар; 6) акы үчүн техникалык кароодон өтүүчү эксплуатацияланып жаткан экинчи автоунаатун эскиришине жол берилгис; 7) транспортту ушул техникалык кароодон өткөрүү жана аны оңдоо үчүн материалдык жана техникалык базанын жоктугу; 8) багыт боюнча облустун жолдорунда жол инфраструктурасынын, светофорлордун, жол белгилеринин, жол түйүндөрүнүн жоктугу; 9) компаниянын эксплуатациясындагы автоунаатун жана авто чарбалардын техникалык абалы канааттандырарлык эмес, айдоочулардын чыгуусуна жол бербөө; 10) эксплуатацияланып жаткан транспортто техникалык кароонун милдеттүүлүгүнүн жоктугу; 11) коңшу мамлекеттерге транзиттик жүктөрдү ташыган жүк ташуучу машиналардан автомобиль трассасына ашыкча жүктөө; 12) автомобиль жолдорун реконструкциялоону белгисиз мөөнөткө; 13) укук бузуулардын алдын алуунун начар профилактикасы, айдоочулардын арасында ЖККББнын инспекторлорунун иштиктүү администрациялык – укуктук практикасынын жоктугу; 14) укук бузуучуларды жазалоонун сөзсүз боло турган колдонуудагы принцибин тийиштүү деңгээлде сактабагандык; 15) айдоочулардын жана ЖККББнын инспекторлорунун ЖУК жабыр тарткандарга кечиктирилгис

медициналык жардам көрсөтүү көндүмдөрүнүн жоктугу; 16) жол кырсыгынан жабыркагандарды медициналык мекемелерге шашылыш жеткирүү үчүн медициналык авиацияны колдонуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу; 17) ЖККББнын кызматкерлеринин арасында коррупциялык көрүнүштөрдүн өтө жогорку деңгээли. **II.** Туруктуу жагдайларга кыска убакыттын ичинде өзгөртүүгө мүмкүн болбогон конкреттүү шарттар кирет. Тактап айтканда: 1) жол кырсыгы болгон учурда жол катмарынын кырдаалдык абалы (аба ырайынын абалы, нымдуулук, атмосфералык басым, абанын температурасы жана жабуунун өзү); 2) жол оңдоо же курулуш иштеринин болушу, көлөмү жана мүнөзү; 3) кыска убакыттын ичинде жол кырсыгы болгон жерде пайда болушу мүмкүн болгон жана мүмкүн болгон шарттар.

2. Жол кырсыгын иликтөөнүн жүрүшүндө окуянын субъекттерине байланышкан себептерди изилдөө жана алардын болуп жаткан кырдаалдын татаалдыгын жана маанилүүлүгүн түшүнүүсүнө таасир этүү процесси олуттуу роль ойнойт. Мындан тышкары, кырсыктын кырдаалдык жагдайын кабыл алуу процесси окуя болгон учурда өкүм сүргөн объективдүү да, субъективдүү да факторлордон көз каранды. **I.** Жол кырсыгынын катышуучуларынын болуп жаткан реалдуулукту кабылдоосуна таасир этүүчү объективдүү факторлор төмөнкүлөргө жараша болот: 1) визуалдык кабылдоо мүмкүнчүлүктөрүнө (күн, түн); 2) климаттык сезондук шарттар (жааган кар, туман, жамгыр, шамал); 3) техногендик процесстер (түтүн, ыш); 4) жарыктандыруунун ыкмасы, түрү жана булактары (контраст, күч, түстөрдүн мазмуну);

II. кырсык болгон жерде үн коштоосу (үндүн жыштыгы, күчү, резонанс). Субъективдүү факторлорго төмөнкүлөр кирет: 1) болуп өткөн ЖУК окуясын кабылдоо менен коштолгон жеке психологиялык өзгөчөлүктөр; 2) физикалык абалы (чарчоо, оору); 3) Автоунаа айдоодо туруктуу кесиптик көндүмдөрдүн болушу; 4) жол эрежесин билүү жана алардын талаптарын адекваттуу кабыл алууга жана аткарууга даярдыгы. **III.** Айдоочунун күнөөсү боюнча: 1) жол эрежесин бузуу жана сактабоо; 2) мас абалында унаа башкаруу; 3) автоунаату башкаруу учурунда уюлдук телефондорду колдонуу; 4) жаңыдан баштаган айдоочуларды өтө жетишсиз даярдоо; 5) каршы тилкеге атайылап чыгуу; 6) ылдамдык режиминен ашып кетүү; 7) светофордун эскертүүчү сигналына көңүл бурбоо; 8) озуп өтүүнүн белгиленген эрежелерин бузуу; 9) айдоочулардын жана жүргүнчүлөрдүн транспортто орнотулган жана активдүү жана пассивдүү коопсуздук үчүн арналган техникалык каражаттарды (коопсуздук курлары, коопсуздук жаздыктары) пайдаланууну каалабоосу; 10) айдоочулардын физикалык чарчоосу, жол жүрүү маршруту боюнча жолдордо Көңүлдүн топтолушун жоготууга алып келген ашыкча психологиялык күч келүүлөр. **IV.** 1) жөө жүргүнчүлөрдүн айыбы боюнча: А) жөө адамдар тарабынан жол эрежесин бузуу: а) жолдон белгиленбеген жерден өтүү; б) светофорго көңүл бурбоо; в) жолдун өтүп бара жаткан бөлүгүнө чыгып кетүү. ЖУКнын себептерин криминалисттик талдоону эске алуу менен жолдордо

ЖУКлардын жана өлүмдөрдүн санын азайтуу боюнча төмөнкү сунуштар иштелип чыкты: 1) түзүлгөн өз алдынча органдын иши ачык-айкын жана толук отчет берүүгө, ошондой эле жарандык контролдоого орган тарабынан жеткиликтүү болууга тийиш; 2) ишке видеокамералары бар жана бирдиктүү маалымат базасына кире алган тиешелүү авто киргизилип, ошондой эле ЖУКны белгилөөнү электрондук форматка өткөрүү керек; 3) кызматкерлерди сыйлоо системасын иштин реалдуу натыйжаларына – чогултулган айыптардын көлөмүнө эмес, өлүмгө учуроону, жаракат алууну жана ЖУКнын жыштыгын азайтууга байланыштыруу зарыл; 4) ЖККнын кызматкерлери тарабынан кыянаттык менен пайдалануу фактыларын аныктоо боюнча чараларды көрүү жана коррупциялык көрүнүштөр табылганда кылмыш жоопкерчилигине тартуу; 5) МАИнин иштөө принциби түздөн-түз заманбап технологиялардын интеграциясы жана мыйзамдарга өзгөртүүлөр аркылуу ишке ашырылышы керек; 6) ЖКП системасы менен бириктирилген Бишкек жана Ош шаарларынын бардык жолдоруна ачык тендер аркылуу камераларды орнотуу; 7) мас болуу стандарттарын киргизүү (Европага окшоштуруу, б. а. кандагы алкогольдун промилле деңгээли боюнча ралда болуу мүмкүнчүлүгүн баалоо); 8) ЖКЭни бузгандыгы үчүн жоопкерчиликти күчөтүү, ошондой эле өлүмгө алып келген ЖУК жасоо фактысы боюнча айдоочулук укуктан өмүр бою ажыратуу зарыл; 9) жол эрежесин бузган жөө жүргүнчүлөр жана велосипедчендер үчүн жоопкерчилик механизмдерин киргизүү, мында профилактикалык иштер талап кылынат; 10) айдоочулук күбөлүктөрдү берүү процессин кайра түзүмдөштүрүү: а) теориялык жана практикалык экзамендерди кабыл алуу жана жарандар жана мамлекет үчүн көз карандысыз жана ачык-айкын мамлекеттик органга укук берүү; б) потенциалдуу айдоочулардын медициналык жарамдуулугуна өзгөчө көңүл буруу, аларды формалдуу эмес, сапаттуу медициналык текшерүүдөн өткөрүү; в) айдоочулук мөөнөтүнө, жол эрежесин бузгандыгына жараша укук берүү бүтүрүлүшү керек. Жаңы баштагандар үчүн айдоонун алгачкы 24 айында ылдамдык, ташылган жүргүнчүлөрдүн саны жана караңгы убакта айдоо боюнча катуу чектөөлөр болушу керек; 11) коопсуз жол инфратүзүмүн түзүү: А) жолдордо артыкчылык катары жөө адамдардын коопсуздугуна өбөлгө түзүүчү: сапаттуу белгилерди түшүрүү, белгилерди, жөө адамдар үчүн светофорлорду жана бийик көтөрүлгөн жөө жүргүнчүлөр өтүүчү жерлерди орнотуу милдеттүү түрдө бардык жолдордо – Бишкек жана Оштон баштоо, андан кийин өлкөнүн масштабында ишке ашыруу; б) автобустук аялдамалардын ортосундагы аралыкты кыскартуу жана аялдамалардын аймагын тереңдетүү; в) автомобилдердин агымынын ылдамдыгын азайтуу жана жөө адамдардын коопсуздугун жогорулатуу максатында шаарларда кесилиштерди жана көчөлөрдүн башка элементтерин уюштуруу стандарттарын кайра карап чыгуу; 12) жолдордогу ЖУК жана өлүмгө учуроону азайтуу боюнча ишке калкты тартуу. Коом жана ЖМК кырдаалга мониторинг жүргүзүүсү үчүн жол кырсыктары боюнча маалыматтарды дайыма жаңылап туруу менен ачык кылуу.

Жарандарды ЖКЭни бузууну аныктоо процессине түздөн – түз европалык модель боюнча дем берүү системасы аркылуу тартуу-мобилдик тиркеме жана ИИМдин веб-сайты аркылуу ЖКЭни бузуу жөнүндө берилген маалыматты монетизациялоо.

3. Ар кандай булактарга жүргүзүлгөн контент-талдоо "подставка" ЖУК жасаган кылмыштуу топ үчүн төмөнкү өзгөчөлүктөр мүнөздүү экендигин аныктоого мүмкүндүк берет: 1) катышуучуларды "подставка" ЖУК уюштуруу үчүн тандоодо инсандын өзгөчө мүнөзү, алардын негизинде ЖУК жагдайларын инсценировкалоо боюнча ролдор бөлүштүрүлөт жана функциялар жүктөлөт; 2) көбүнчө мындай кылмыштуу топ төмөнкү катышуучулардан турат: а) ЖУК инсценировкасынын иштелип чыккан схемасын ишке ашыруу боюнча уюштуруучу-жетекчи (эреже катары антисоциалдык түзүлүштөргө ээ); б) мындай жол кырсыгынын потенциалдуу курмандыгы жөнүндө зарыл маалыматтарды чогултуу менен алектенген информатор; в) кылмышкерлер колдонгон экстремалдык кырдаалдарда автомобилдерди айдоодо жакшы көндүмдөргө ээ болгон кесипкөй айдоочу (эреже катары, бул тез ылдамдатуу динамикасына ээ, жетишээрлик ылдамдыкта, "тараж тибиндеги" автомашина, анча чоң эмес зыянга учураганда кымбат ремонтту талап кылат; г) түздөн-түз опузалоо менен алектенген, ЖУК курмандыгына психологиялык таасир этүү (кол салуу) жөндөмүнө ээ болгон, б. а. "психологиялык рэкетчилик" көрсөтүүгө; д) "жалган" күбөлөр; е) эксперттик бюронун авто-механиктери жана баалоочулары, алар ушундай кылмыштуу топ менен алдын ала сүйлөшүп турушат; е) консультанттар (укуктук маселелер боюнча); 3) ар кандай социалдык факторлордун жана мыйзамдардын өзгөрүшүнө жараша (мисалы: камсыздандыруу окуясынын ордун толтуруу тартиби) кылмыштуу топтун алдамчылык аракеттеринин ыкмаларынын ыңгайлашуусу; 5) камсыздандыруу системасында алдамчылык кол салууларды жасаган кылмыштуу топ инсценировкаланат же камсыздандыруу учурун жасалма жол менен түзөт, тактап айтканда жол кырсыгынын жагдайлары бурмаланат жана ошону менен бирге мыйзамдардагы кемчиликтерди, финансы-экономикалык системаны уюштурууда байкалган татаалдыкты жана кемчиликтерди, камсыздандыруу компанияларынын кызматкерлеринин өздөрүнүн байкабастыгына жол берүүнү пайдаланат.

4. ЖУК жагдайларын фальсификациялоо чөйрөсүндө укук коргоо органдарынын алдын алуу ишинин жалпы системасы төмөнкү структуралык элементтерди камтууга тийиш: а) алардын жасалышына өбөлгө түзүүчү себептерди жана шарттарды нейтралдаштыруу боюнча жалпы иш-чараларды иштеп чыгуу максатында изилденип жаткан чөйрөдө кылмыштуулукту аныктоочу факторлорго талдоо жүргүзүү; б) мамилелердин бул чөйрөсүнө тартылган адамдардын чөйрөсүн комплекстүү криминалдык-криминалистикалык талдоо позициясынан жана алардын инсандык мүнөздүү критерийлерин (касиеттерин) эске алуу менен изилдөө; в) зарыл иш-чараларды

жүргүзүүнүн андан аркы жүрүшүн аныктоо максатында анын жагдайларын фальсификациялоону пайдалануу менен ЖУК жасоонун кесепеттерин баалоо; г) ЖУК жасоо механизмде жабырлануучулардын жүрүм-турумун изилдөө; д) алдамчылыкты пайдалануу менен ЖУК фальсификациясынын мүмкүнчүлүктөрүн болтурбоо максатында криминалдык көрүнүштөрдү бөгөт коюу боюнча иштердин ушул категориясын алдын алуу боюнча иштин субъекттери тарабынан демилгелөө; е) каралып жаткан чөйрөдө потенциалдуу ойлонулган кылмыштардын алдын алуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу.

5. Виктимологиялык профилактиканы кылмыштын курмандыгын коргоо боюнча иш-чаралардын эки тобуна айырмалоо керек. Биринчи топ – бул зыян келтирүүгө алып келиши мүмкүн болгон кырдаалдарды четтетүүгө багытталган чаралар: а) калкка мындай кол салуулардан коргоо боюнча маалыматтык-консультациялык жардам көрсөтүү, ошондой эле укук бузуучулар тарабынан пайдаланылуучу ыкмалар жана ыкмалар жөнүндө аны укуктук агартуу; б) кылмыштардын курмандыктарынын кылмышкерлер тарабынан демилгелениши коркунучтуу жагдайга туш болгондо кылмыштын курмандыктарынын аракеттери жөнүндө атайын эскертүүлөрдү даярдоо. Экинчи топ-бул кылмыштын потенциалдуу курмандыгынын жеке коопсуздугун камсыз кылууга багытталган чаралар, ал үчүн түзүлгөн жагымсыз кырдаалды жоюу мүмкүн болбогондо: а) жасалган ЖУК жагдайларын жасалмалоого байланыштуу криминалдык процеске тартылган адамдардын чөйрөсү тарабынан криминалдык аракеттерди нейтралдаштыруу боюнча укук коргоо органдары менен өз ара аракеттенүүгө багытталган чаралар; б) кылмыш курмандыктарын ЖУК инсценировкасын бурмалаган учурда бул категориядагы иштер боюнча кылмышкерлерге каршы аракеттенүүнүн укуктук механизм жана укуктук ыкмаларын колдонуу жөнүндө кылмыштын курмандыктарын укуктук агартуу.

6. Автоунаалуу каражаттардын кыймылын объективдүү контролдоо түзүлүштөрүн колдонуу төмөнкү проблемаларды чечүүгө мүмкүндүк берет: биринчиден, маалыматтын объективдүү булагы болуу менен келип чыккан конфликттик жагдайлардын артыкчылыктуу бөлүгүн чечүүгө мүмкүндүк берет: а) ЖУК катышуучуларынын ортосунда; б) ЖУК фактысын иликтөө талап кылынганда, анын ичинде ЖУК жагдайларын инсценировкалоо жана фальсификациялоо учурларын кошкондо, авто ээлеринин жана камсыздандыруу компанияларынын ортосунда. Экинчиден, ички иштер органдарынын, эксперттик кызматтардын, сот органдарынын кызматкерлеринин жүктөмүн азайтууга мүмкүндүк берет, анткени видеожазуулар жол кырсыгын иликтөө үчүн чоң күч жана каражат тартууну талап кылбайт. Үчүнчүдөн, объективдүү контролдоочу түзүлүштөрдүн болушу жабырлануучуга материалдык зыяндын ордун толтуруу боюнча маселелерди тездетилген укуктук жөнгө салууда маанилүү ролду ойнойт, анткени соттук териштирүүлөрдү узак мөөнөттө жүргүзүүнүн кажети жок. Төртүнчүдөн, тараптардын катышуусу менен соттук териштирүү стадиясында ЖУКнын

жазылган визуалдык жана акустикалык маалыматы көрсөтүлүшү мүмкүн, бул ишти кароонун объективдүүлүгүн жогорулатууга, ошондой эле ЖУКнын себептерин жана жагдайларын аныктоонун тактыгына өбөлгө түзөт. Комплекстүү экспертизанын өзгөчөлүгү, ал бир гана объектти изилдөө үчүн эмес, бир катар маселелерди аныктоо үчүн жүргүзүлөт. Бул өзгөчөлүктөн логикалык жактан келип чыккан суроолорго өз мазмунунда ар түрдүү, бирок илимий билимдердин практикалык колдонууда чектеш, илимий билимдердин чындыктарды орнотууга координацияланган тармактарын параллелдүү өндүрүү менен гана жооп берүүгө боло турган маселе келип чыгат. Бирок, жол кырсыгы боюнча иштерди тергөөгө негизделген эмпирикалык тажрыйба, тергөө кырдаалынын контекстинде комплекстүү экспертизаны дайындоо жана өндүрүү көп учурда тиешелүү адистерге гана эмес, ошондой эле илимий билимдердин прикладдык тармактарынын адистерине да жүктөлөрүн көрсөтүп турат. Бул учурда, так чектеш жана прикладдык билимдин чектерин аныктоо мүмкүн эмес, анткени реалдуу шарттарда өз ара аракеттенүү чек аралары жана алардын жалпы натыйжа үчүн биригиши бүдөмүк болуп, прикладдык жана илимий билимдин ар кандай тармактары бири-бирине шайкеш келбесе дагы, биригишет. Дал ушул көрүнүштө автор илимий изилдөөнүн ички мазмунун көрөт жана дал ушул жерде анын универсалдуулугу эң айкын көрүнүп турат. Өзүнүн мүнөздөмөсү жана ички мазмуну боюнча ЖУК бир бүтүндүктү билдирет, ЖУК учурунда түзүлгөн жол абалы менен. Ошол эле учурда, анын мазмуну көз карандысыз, бирок бири-бири менен тыгыз байланышкан структуралар менен толтурулган, аларды изилдөө комплекстүү экспертизада камтылган атайын жана чектеш илимий билимдердин жардамы менен айдоочу менен автомобилдин ортосундагы көз карандылыкты аныктоого мүмкүндүк берет. ЖУК иштери боюнча экспертизанын комплекстүү түрлөрүнө төмөнкүлөрдү киргизүү керек деп эсептейбиз: 1) автотехникалык жана химиялык-металлографиялык экспертиза; 2) авто-трассологиялык экспертиза; 3) жолдун техникалык абалынын жана ЖУК катышуусунун тышкы шарттарынын автотехникалык экспертизасы; 4) ЖУК катышуучуларынын психофизиологиялык абалынын инженердик экспертизасы; 5) транспорттук-металлографиялык экспертиза. Жогоруда айтылган ыкмадан улам, алар негизинен автотехникалык экспертизанын түрүнө гана эмес, комплекстүү экспертизалардын классына таандык болушу керек. Автожолдук экспертизаны автотехникалык түрчөгө да киргизүү негиздүү эмес, анткени биринчиден, алар экспертизанын предмети жана объектиси боюнча айырмаланат, экинчиден, бул практикалык жана теориялык ыкмалар да логикалуу эмес, анткени мындай учурда жол кырсыгын иликтөөдө атайын билимдерди колдонуу зарыл болгон бардык түзүлгөн жагдайлар боюнча автотехникалык экспертизанын предметин кеңейтүү талап кылынат. Комплекстүү автотехникалык жана жол-техникалык экспертиза төмөнкү маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет: 1) жол кырсыктары менен жолдордун мүнөздөмөлөрүнүн талаптарынын дал келбестигинин

ортосундагы себептик байланышты аныктоо; 2) жол кыймылынын коопсуздугуна таасир тийгизген убакыттык интервалды жана жолдордо пайда болгон кемчиликтердин себептерин аныктоо; 3) жолдун жана айлана-чөйрөнүн абалына байланыштуу жагдайларды эске алуу менен жол кырсыгын болтурбоонун потенциалдуу мүмкүнчүлүгүн аныктоо; 4) жол кырдаалын жасоодон мурун анын абалына байланыштуу жол кырсыгына алып келиши мүмкүн болгон же ага өбөлгө болгон жагдайларды аныктоо.

Автотехника, трасология жана соттук медицина тармагындагы атайын билимдерди колдонууну камтыган комплекстүү экспертизаны дайындоодо жабырлануучунун денесинде спецификалык жаракаттарды пайда кылуу механизмин түзүүгө болот, авариялык окуяга мүнөздүү шарттар, атап айтканда: а) техникалык каражаттар кагылышып кеткенде; б) адамды урганда; в) транспорт каражатынан кулап кетүү.

7. Сандык көрсөткүчтөрдү эсепке албай туруп бир катар маселелерди чечүү мүмкүн эмес; баалуулуктары, ошондой эле транспорт каражатына да, жабырлануучуларга да таасир этүүчү күчтөрдүн аракетинин багыты: транспорт каражатынын жана байланышта турган объекттердин түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрү. Жогорудагы параметрлерге комплекстүү мамиле ошондой эле төмөнкүлөрдү белгилөөгө мүмкүндүк берет: 1) кырсык болгон учурда жабырлануучунун транспорт каражатынын салонунда жайгашкан жерин, 2) кырсык болгон учурда айдоочунун ордунда болгон адамды аныктоого, 3) транспорттук каражаттын салонундагы адамдын, кырсыкта дене жаракатынын пайда болуу механизми жана ырааттуулугу; 4) кырсык болгон учурда транспорт каражатынын негизги параметрлерин жана траекториясын, 5) кагылышуу учурундагы жөө жүргүнчүнүн абалын белгилөө. Берилген аргументтер жана корутундулар экспертиза жүргүзүүнүн колдонулган түрлөрү жана анын кемчиликтери жөнүндө баяндалган, бир катар башкаруучулук, уюштуруучулук-укуктук, техникалык, илимий-методикалык иш-чараларды ишке ашыруу жолу менен бул ишти оптималдаштыруунун көптөн бери бышып жетилген зарылдыгын тастыктап турат, ал бардык эксперттик ишти кайра уюштурууга жана илимий жана илимий-техникалык потенциалды сапаттуу жакшыртууга арналган. Кыргыз Республикасынын укук коргоо системасында борборлоштурулган өз алдынча структураны түзүү аркылуу укук коргоо органдарынын эксперттик мекемелеринин түзүмүн толук реконструкциялоо түзүлгөн кырдаалды өзгөртүүгө жөндөмдүү чара болушу мүмкүн деп эсептейбиз. Бул ошондой эле, *биринчиден*, укук коргоо органдарынын системасында өзүнчө структура катары функционалдык өз алдынчалыкты алууну жана эксперттердин алдында турган милдеттерди, методдорду жана аларды ишке ашыруу ыкмаларын чечүүдө көз карандысыздыкты, *экинчиден*, адистердин арасында аны пландаштырууну өз алдынча уюштуруу жолу менен системалуу кесиптик жүктү, *үчүнчүдөн*, алдыңкы илимий билимдердин негизинде зарыл болгон кесиптик даярдоо жана кайра даярдоо процессин

оптималдаштырууну талап кылат, *төртүнчүдөн*, Кыргыз Республикасынын эксперттик мекемелеринин теориялык жана практикалык иштеп чыгууларынын топтолгон тажрыйбасын координациялоого жана концентрациялоого жана жаңы кеңейтилген ыйгарым укуктардын чегинде аларга мүнөздүү болгон функцияларды ишке ашырууга аларды багыттоого мүмкүндүк берет. Кыргыз Республикасынын ЭКС ИИМдин кызматтык милдеттеринен улам, ведомстволук натыйжалуулук көз карашынан алганда, аларга тергөө өндүрүшү үчүн маанилүү болгон далилдүү маалыматтарды топтоо боюнча иш гана бекитип берүү, далилдерди тергөөчү тарабынан табуу, бекитүү, фиксациялоо, ошондой эле аларга тиешелүүлүк жана жол берүү позициясынан баа берүү максатка ылайыктуу болоору негизделген.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган макалалардын тизмеси:

1. Акматова А.Т. Комплекс мер по предупреждению аварийных ситуаций на автодорогах [Текст] / А.Т. Акматова // Вестник научных конференций. – 2015. – № 3-8(3). С. 9-11.
2. Акматова А.Т. Концептуальные подходы в обеспечении безопасности дорожного движения [Текст] / А.Т. Акматова // Вестник научных конференций. – 2015. – № 3-8(3). С. 5-8.
3. Акматова А.Т. Комплекс мер по предупреждению аварийных ситуаций на автодорогах [Текст] / А.Т. Акматова // Научный альманах. – 2016. – № 12-4(26). С. 13-18.
4. Акматова А.Т. Жол-транспорт кырсыгын тергөөнүн негизги көйгөйлөрү [Текст] / А.Т. Акматова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. – №. 4. - С. 215-219
5. Акматова А.Т. Жол-транспорт кырсыгын тергөөдөгү алгачкы тергөө аракеттери [Текст] / А.Т. Акматова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. –С. 195-200.
6. Акматова А.Т. Features and causes of violations of traffic rules among schoolchildren [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No. 11(91). – P. 269-271.
7. Акматова А.Т. Prevention and features of investigation of crimes associated with car thefts [Текст] / А.Т. Акматова, Т.И. Сайфутдинов // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No. 10(90). - P. 264-268.
8. Акматова А.Т. Discussion warning on road transportation accidents [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No. 7(87). - P. 378-383
9. Акматова А.Т. Problem aspects of use of autotechnical (road-transport) expertise [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No. 5(85). – P. 670-674

10. Акматова А.Т. Avoiding traffic accidents [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No. 5(85). – P. 667-669
11. Акматова А.Т. Problems of using special knowledge in traffic accident cases [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No. 4(84). – P. 836-838.
12. Акматова А.Т. Road accidents [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2020. – No. 4(84) – P. 833-835.
13. Акматова А.Т. Ош областынын жолдорундагы жол курууну уюштуруу жана коопсуздукту жакшыртуунун жолдору [Текст] / А.Т. Акматова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. — С. 100-106.
14. Акматова А.Т. Opportunities for Optimizing the Activities of the Investigator and Expert to Improve the Efficiency of the Investigation of Traffic Accidents [Текст] / А.Т. Акматова, Т.И. Сайфутдинов, Э.С. Токторов, А.Э. Токторов // Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences. – 2021. – Vol. 14, No. 11. – P. 1710-1719.
15. Акматова А.Т. Investigation technique of road crimes [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2021. – No. 11(103). – P. 747-753.
16. Акматова А.Т. Кыргыз Республикасынын Ош облусунун мисалында жол-транспорттук кырсыктарынын натыйжаларын талдоо боюнча жол кыймылын уюштурууну өркүндөтүү Кыргыз [Текст] / А.Т. Акматова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. –P. 48-52.
17. Акматова А.Т. Актуальные вопросы безопасности дорожного движения в Кыргызской Республике [Текст] / А.Т. Акматова // Право и государство: теория и практика. – 2021. – № 6(198). – С. 239-242.
18. Акматова А.Т. How to avoid car accidents [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2021. – No. 1(93). – P. 343-346.
19. Акматова А.Т. Forensic expertise in the investigation of accidents [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2021. – P. 336-342.
20. Акматова А.Т. Driver as a guarantee of road safety [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2021. – No. 2(94). – P. 77-82.
21. Акматова А.Т. About SOME issues of investigation of road accidents committed in the dark [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2022. –P. 477-479.
22. Акматова А.Т. Current aspects of vehicle collision investigation [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2022. – No. 12(116). – P. 474-476.
23. Акматова А.Т. Предупреждение противодействия расследованию по делам о дорожно-транспортных происшествиях (на примере Ошской и Джалал-

Абадской областей Кыргызской Республики) [Текст] / А.Т. Акматова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2022. – № 7.– С. 184-189.

24. Акматова А.Т. Особенности и проблемы производства судебно-психологической и психофизиологической экспертизы при расследовании дорожно-транспортных происшествий [Текст] / А.Т. Акматова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2022. – № 7. – С. 178-183

25. Акматова А.Т. Main directions and methods of situational training for drivers [Текст] / А.Т. Акматова // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2022. – No. 1(36). - P. 19-25.

26. Акматова А.Т. Accident, stress, psychology of participants of road traffic accidents [Текст] / А.Т. Акматова // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2022. – No. 1(36). – P. 15-19

27. Акматова А.Т. Проблемы и особенности проведения комплексной экспертизы по дорожно-транспортным происшествиям [Текст] / А.Т. Акматова // Аграрное и земельное право. – 2022. – № 12(216).– С. 211-214.

28. Акматова А.Т. Актуальные проблемы организации дорожной сети (на примере города Ош) [Текст] / А.Т. Акматова // Аграрное и земельное право. – 2022. – № 7(211). – С. 124-127.

29. Акматова А.Т. Problem aspects of the investigation of road and transport crimes committed in rural areas [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2022. – No. 5(109). - P. 267-269.

30. Акматова А.Т. Activities of driving schools in the development of the program of situational training for drivers (on the example of the city of Osh of the Kyrgyz Republic) [Текст] / А.Т. Акматова // Theoretical & Applied Science. – 2022. – No. 5(109). – P. 165-167.

31. Акматова А.Т. Правовое регулирование в сфере безопасности движения в Кыргызской Республике [Текст] / А.Т. Акматова // Аграрное и земельное право. – 2022. – № 3(207). – С. 57-60.

32. Акматова А.Т. Вопросы транспортной безопасности: деятельность следователя при расследовании дорожно-транспортных происшествий [Текст] / А.Т. Акматова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. – № 1. – С. 74-78.

33. Акматова А.Т. Следственный эксперимент [Текст] / А.Т. Акматова // Право и государство: теория и практика. – 2023. – № 2(218). – С. 189-190.

34. Акматова А.Т. Организация и производство допроса участников ДТП [Текст] / А.Т. Акматова // Аграрное и земельное право. – 2023. – № 1(217). – С. 120-124.

**Акматова Аманай Турсунбаевнанын 12.00.09 - жазык процесси,
криминалистика; ыкчам-иликтөө иши адистиги боюнча юридика илимдеринин
доктору окумуштуулук даражасын изденүүгө «Жол-транспорт кырсыктарын
иликтөө методикасын өркүндөтүүнүн актуалдуу көйгөйлөрү» темасындагы
диссертациясына
РЕЗЮМЕ**

Негизги сөздөр: жол-транспорт кырсыгы, айдоочу, жөө жүрүүчү, кагылышуу, тергөө иш-аракеттери, далилдөө, иликтөө.

Диссертациялык иликтөөнүн объекти – бул чөйрөдөгү кылмыштарды иликтөөнүн, ошондой эле каралып жаткан кылмыш ишинин категориясы боюнча сотко чейинки өндүрүшкө каршы аракеттенүүнү уюштуруунун укуктук жана сот-тергөө жана эксперттик практикасы болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети – 1) изилдөө объектине ылайык келген КР Кылмыш-жаза кодекси жана КР Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин ченемдери; 2) ЖТК пайда болуу механизмдин мыйзам ченемдүүлүктөрү, ошондой эле ЖТК иликтөөдө далилдерди алуунун жана пайдалануунун мыйзам ченемдүүлүктөрү; 3) транспорт каражаттарынын деформациялануу издеринин пайда болушунун жалпы жана атайын мыйзам ченемдүүлүктөрү, ошондой эле ЖТК иликтөөдө атайын таанып-билүүнү пайдалануу мыйзам ченемдүүлүктөрү.

Иштин максаты кылмыштуулуктун татаал жана комплекстүү көрүнүшү катары ЖТК иликтөөдө жана мунун негизинде Кыргыз Республикасынын жаңы жазык жана жазык-процессуалдык мыйзамынын контекстинде илимдин прикладдык тармактарынын заманбап, алдыңкы жетишкендиктерин эске алуу менен ЖТК жасоого каршы аракеттенүүнүн концептуалдык натыйжалуу криминалисттик механизм иштеп чыгууда турат.

Изилдөө ыкмалары жана аппаратура – изилдөөнүн негизги жалпы илимий ыкмалары төмөндөгүлөр болду: системалык жана түзүмдүк-функционалдык ыкмалар, контент-талдоо, илимий изилдөөнүн формалдуу-логикалык жана салыштырмалуу-укуктук ыкмалары.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы берилген теориялык жоболор жана тыянактар илимдин жана техниканын заманбап жетишкендиктерин эске алуу менен түзүлгөнүндө турат, атайын билимди пайдалануунун жалпы теориясынын концепциясын өнүктүрөт жана толуктайт, криминалисттик методикада, ошондой эле ЖТК иликтөө методикаларын өркүндөтүүдө атайын билимдер институтун өнүктүрүүнүн андан аркы багыттарын аныктоодо окуулардын бири катары каралат.

Пайдалануу даражасы же пайдалануу боюнча сунуштар. Автор тарабынан иштелип чыккан типтүү моделдер, ошондой эле атайын илимий билимдин конкреттүү прикладдык чөйрөлөрүндө тергөөчүнүн, эксперттин, адистин өз ара аракеттенүүсүн уюштуруу алгоритми боюнча сунушталган практикалык сунуштамалар, ошондой эле криминалистика менен чектеш илимий таанып-билүүнүн прикладдык тармактарында атайын илимий билимди колдонуу зарылчылыгы менен шартталган комплекстүү экспертизаны колдонуу боюнча практикалык сунуштамалар ЖТК менен байланыштуу кылмыштардын бетин ачууну жана иликтөөнү криминалисттик камсыздоо боюнча практиканын муктаждыктарына жооп берет жана тергөө иш-аракеттерин жүргүзүүдө пайдаланылышы мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: жазык процесси, криминалистика, ыкчам-иликтөө иши.

РЕЗЮМЕ

диссертации Акматовой Аманай Турсунбаевны на тему: «Актуальные проблемы совершенствования методики расследования ДТП» на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09- уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность

Ключевые слова: дорожно-транспортное происшествие, дорожно-транспортное происшествие, водитель, пешеход, столкновение, мошенничество, следственные действия, допрос, доказывание, расследование

Объект диссертационного исследования – является правовая и судебно-следственная и экспертная практика расследования преступления в данной сфере, а также организация противодействия досудебному производству по рассматриваемой категории уголовных дел.

Предмет диссертационного исследования – 1) приемлемые к объекту исследования нормы УК КР и УПК КР; 2) закономерности механизма возникновения ДТП, а также закономерности получения и использования доказательств при расследовании ДТП; 3) общие и специальные закономерности возникновения следов деформации транспортных средств, а также закономерности использования специальных познаний при расследовании ДТП.

Цель работы заключается в исследовании ДТП – как специфического сложного и комплексного проявления преступности и на основе этого разработка концептуального эффективного криминалистического механизма противодействия совершению ДТП с учетом современных, передовых достижений прикладных отраслей наук в контексте нового уголовного и уголовно-процессуального законодательства Кыргызской Республики.

Методы исследования и аппаратура – основными общенаучными методами исследования выступили: системный и структурно-функциональные подходы, контент-анализ, формально-логический и сравнительно-правовой методы научного исследования.

Полученные результаты и их новизна заключается в том, что изложенная теоретические положения и выводы сформулированы с учетом современных достижений науки и техники развивают и дополняют концепцию общей теории использования специальных знаний и могут рассматриваться как одно из учений в криминалистической методике, а также в определении дальнейшего направления развития института специальных знаний в данной сфере. Полученные результаты, обладающие новизной, может стать основой для дальнейших уголовно-правовых, уголовно-процессуальных и экспертных разработок и разрешению проблем связанных с расследование преступлений в сфере ДТП.

Степень использования или рекомендации по использованию Разработанные автором: 1) типовая модель тактики производства следственных действий связанных с инсценировкой и фальсификацией ДТП для совершения мошенничества и вымогательства, позволит избежать ряд ошибок и повысить качественный уровень по данной категории дел; 2) типовая информационная модель по обеспечению раскрытия и расследования преступлений по установлению обстоятельств ДТП значительно повысит объективность контроля и фиксации показателей ДТП возможности получения и обработки информации и использования в дальнейшем в доказывании; 3) предложенные практические рекомендации, по алгоритму организации взаимодействия следователя эксперта, специалиста в конкретных прикладных областях специальных научных знаний, а также практические рекомендации, по применению комплексных экспертиз обусловленные необходимостью применения специальных научных знаний в смежных с криминалистической наукой прикладных отраслях научного познания, *во-первых*, отвечают потребностям практики по криминалистическому обеспечению раскрытия и расследования рассматриваемой категории дел; *во-вторых*, могут быть использованы при производстве следственных действий.

Область применения: уголовное право, криминология, уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность.

SUMMARY

Of Akmatova Amanai Tursunbaevna's dissertation on the topic: "Actual problems of improving the methodology for investigating a road accident" for the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.09 - criminal procedure, forensic science; operational-search activity

Keywords: traffic accident, traffic accident, driver, pedestrian, collision, investigative actions, interrogation, proof, investigation

The object of the dissertation research is the legal and judicial-investigative and expert practice of investigating a crime in this area, as well as the organization of counteraction to pre-trial proceedings in the category of criminal cases under consideration.

The subject of the dissertation research is 1) the norms of the Criminal Code of the Kyrgyz Republic and the Code of Criminal Procedure of the Kyrgyz Republic acceptable to the object of study; 2) the regularities of the mechanism of occurrence of an accident, as well as the regularities of obtaining and using evidence in the investigation of an accident; 3) general and special patterns of occurrence of traces of deformation of vehicles, as well as patterns of using special knowledge in the investigation of an accident.

The purpose of the work is to study road accidents as a specific complex and complex manifestation of crime and, on the basis of this, to develop a conceptual effective forensic mechanism for counteracting road accidents, taking into account modern, advanced achievements in applied sciences in the context of the new criminal and criminal procedural legislation of the Kyrgyz Republic.

Research methods and equipment - the main general scientific methods of research were: systemic and structural-functional approaches, content analysis, formal-logical and comparative-legal methods of scientific research.

The results obtained and their novelty lies in the fact that the stated theoretical provisions and conclusions are formulated taking into account modern achievements of science and technology, develop and supplement the concept of a general theory of the use of special knowledge and can be considered as one of the teachings in forensic methodology, as well as in determining the further direction of development Institute of Special Knowledge in improving the methodology for investigating road accidents.

Degree of use or recommendations for use standard models developed by the author, as well as proposed practical recommendations, on the algorithm for organizing interaction between an investigator, an expert, a specialist in specific applied areas of special scientific knowledge, as well as practical recommendations on the use of comprehensive examinations due to the need to use special scientific knowledge in related with forensic science applied branches of scientific knowledge, meet the needs of practice in forensic support for the disclosure and investigation of crimes related to road accidents and can be used in the production of investigative actions.

Scope: criminal procedure, criminalistics, operational-search activity.